

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ SEKTORUNUN VƏZİYYƏTİ VƏ MALİYYƏ
SABİTLİYİNİN TƏMİN OLUNMASI YOLLARI”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

HƏSƏNOV XƏYAL XƏQANİ OĞLU

BAKI – 2019-cu il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 20__ -ci il

“AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ SEKTORUNUN VƏZİYYƏTİ VƏ MALİYYƏ
SABİTLİYİNİN TƏMİN OLUNMASI YOLLARI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə Menecmenti

Qrup: 640

Magistrant
Həsənov Xəyal Xəqani oğlu

Elmi rəhbər
i.e.n.,dos. Məhərrəmov R.B.

Proqram rəhbəri
i.e.n.,dos.Seydullayev İ.Z.

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof. Kəlbiyev Y.A.

BAKİ – 2019 –cu il

SUMMARY

The relevance of research. Financial policy should not only help to maintain macro-economic stability, but also to stimulate the production process and optimize the economic conjuncture exactly. Monetary policy that ensures the stability of the exchange rate, inflation restriction should be implemented so as to minimize the negative impact of the policy on the economy.

Purpose and tasks of the research. The purpose is to identify the measures to protect financial stability, to learn how to implement them, to benefit from international experience in this area. In general, what is the financial stability, its indicators, the investigation will be conducted around this topic.

Methods of research. Statistical, generalization, graphical-analysis and other methods are used.

The research data base includes CBA statistics reports, statistical information and schedules of the Ministry of Economic Development and the Ministry of Finance, annual financial statements of commercial banks and etc.

Restrictions of research. There is a lack of sufficient scientific and practical, theoretical and methodological materials on the subject, information base.

Results of the research. Has identified trends in the financial status of the banks, the factors affecting new processes, the direction of increasing the financial stability, adaptation mechanism to modern economic processes, the new trends in the banking system.

Practical importance of the results. The results of the research can be used in the financial markets of the Republic of Azerbaijan, in the development of monetary policy.

Key words: financial sector, stability, markets.

MÜNDƏRİCAT

	Giriş.....	5
I FƏSİL.	Maliyyə sabitliyi təmin olunmasının nəzəri-metodoloji əsasları.....	9
	1.1.Maliyyə sabitliyinin mahiyyəti və təmin olunmasının konseptual əsasları.....	9
	1.2.Müasir dövrdə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin istiqamətləri.....	19
	1.3.Maliyyə sabitliyinin formalaşmasının hüquqi-iqtisadi əsasları.....	26
II FƏSİL.	Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	36
	2.1.Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili...	36
	2.2.Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	41
	2.3.Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılması monetar aspektləri: reallıqlar və perspektivl.....	49
III FƏSİL.	Azərbaycanda maliyyə sektorunda sabitliyinin təmin olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	54
	3.1.Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi makromaliyyə sabitliyin dayanıqlığının təmin olunmasında prioritet istiqamət kimi.....	54
	3.2.Milli iqtisadiyyatın sabitliyinin möhkəmləndirilməsində pul-kredit siyasəti alətlərinin təsirinin gücləndirilməsi.....	62
	3.3.Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasının mövcud problemlərinin həllində maliyyə siyasətinin sitmullaşdırıcı təsirinin artırılmasının başlıca istiqamətləri.....	65
	Nəticə və təkliflər.....	71
	İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	74
	Cədvəllərin siyahısı.....	78
	Qrafiklər siyahısı.....	78

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatına malik olan dövlətlərdə iqtisadiyyat özəlləşmə üzərində qurulsa da, dövlət iqtisadiyyata müdaxilə etməlidir, başqa sözlə desək iqtisadiyyat dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir. Pul-kredit siyasəti, dar mənada AMB-in iqtisadiyyat sahəsindəki pul təklifini tənzimləməsi deməkdir. Bu siyasətin əsas məqsədi, ölkə daxilindəki inflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq, işsizliyi tamamilə yox etmək, iqtisadiyyatın vəziyyətinə görə ya kreditin gücləndirilməsinə və pul emissiyasına, ya da kredit verilməsinin məhdudlaşdırılmasına istiqamətləndirilir. Böhran zamanı AMB kredit verilməsi hallarının artırılması və faiz normasının aşağı salınması ilə konyukturanı canlandırmağa cəhd edir. Bunun əksinə, yüksəliş zamanı isə qiymətlər xeyli artdığından və iqtisadiyyat sahəsində disproporsiyalar artdığından AMB kreditin verilməsini tədricən azaldır.

Ancaq, maliyyə siyasəti təkcə makromaliyyə sabitliyi üçün deyil, eyni zamanda istehsal prosesinin canlandırılması və tam olaraq iqtisadi konyukturanın optimallaşdırılmasına yardım etməlidir. Müasir dövrdə iqtisadi islahatları müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün sabit manat və inflyasiyanın azalması zəruridir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiqat işi üçün seçilmiş olan mövzu Azərbaycan Respublikasının iqtisadçı alimləri tərəfindən və inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadçı alimləri tərəfindən də tədqiq olunmuşdur. Dünya ölkələrində yaranmış olan böhranların səbəbləri, onların maliyyə aspektləri iqtisadçı alimlərin tədqiqat əsərlərində öyrənilmişdir.

Eyni zamanda Respublikamızın iqtisadçı alimləri də bu barədə geniş tədqiqat işləri yerinə yetirmişlər. Ölkəmizin məşhur iqtisadçı alimlərinin i.e.d professorlar E.M.Sadiqov, R.V.Əsgərova, D.A.Bağirov, Ş.Ə.Abdullayev, A.E.Kərimov, M.M.Bağirov və digərlərinin, o cümlədən xarici ölkələrin alimlərinin əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi maliyyə sabitliyinin qorunması üçün lazım olan tədbirlərin müəyyən edilməsi onların həyata keçirilməsi üsullarının öyrənilməsi və bu sahədə beynəlxalq təcrübədən

yararlanmaqdır. Ümumiyyətlə maliyyə sabitliyi nədir onun göstəriciləri nələrdir, bu mövzu ətrafında araşdırma aparılacaqdır. Xüsusi ilə də dünya təcrübəsində Mərkəzi bankların bu istiqamətdə həyata keçirməli olduğu tədbirlər, təyin etdiyi normativlər və s. göstəriləcəkdir. Böhranşəraitində Mərkəzi bankın həyata keçirdiyi pul siyasəti və bankların anti-böhran tədbirləri, böhranın təsirinin azaldılması yolları, qarşıda duran məsələlər öz əksini tapacaqdır.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- Maliyyə sabitliyinin mahiyyəti və təmin olunmasının konseptual əsaslarının tədqiqi
- Maliyyə sabitliyinin formalaşmasının hüquqi-iqtisadi əsaslarının araşdırılması;
- Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili
- Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi
- Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanması monetar aspektləri: reallıqlar və perspektivlərin öyrənilməsi;
- Azərbaycanda maliyyə sektorunda sabitliyinin təmin olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi
- Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasının mövcud problemlərinin həllində maliyyə siyasətinin sitmullaşdırıcı təsirinin artırılmasının başlıca istiqamətlərinin araşdırılması;

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Aparılan tədqiqatın predmetini banklarda maliyyənin sabit inkişaf etdirilməsi, əlverişliliyinin artmasında pul-kredit siyasətinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi və banklarda maliyyə sabitliyinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi, obyektini isə maliyyə göstəriciləri, rentabellik, gəlirlilik, likvidlik, bank aktiv və passivləri əhatə etmişdir.

Tədqiqat metodları. Araşdırma zamanı bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir. Bu metodlar sırasına illər üzrə müqayisəli təhlil, qrafiki, sistemləşdirilmiş analiz metodları, ümumiləşdirmə və statistik metodlar aiddir.

Tədqiqatın informasiya bazasını – AMB-ın statistika hesabatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və eyni zamanda Maliyyə Nazirliyinin statistik informasiyaları və cədvəlləri, kommersiya banklarının illik maliyyə hesabatları, bu qurumların internet portalları və başqa mənbələr əhatə etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqat zamanı bir çox maneə və məhdudiyyətlərlə rastlaşdır. Tədqiqat aparılmasına mane olan əsas səbəblər kimi qeyd edə bilərik ki, mövzu ilə bağlı yetərincə elmi-praktik, nəzəri-metodoloji materialların çatışmamazlığı, kifayət qədər informasiya bazasının olmaması başlıca məhdudiyyətlərdən sadəcə bir neçəsi idi.

Nəticələrin elmi-praktiki nəticələr ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəalarına əsaslanan təkliflərdən, nəticələrdən, tövsiyələrdən istifadə olunması bank sisteminin inkişaf etdirilməsinə imkan verə bilər.

Bankların maliyyə vəziyyətinin sabitliyi və bu vəziyyətə təsir göstərən amillər yeni proseslər nöqtəyi-nəzərindən öyrənilmiş, maliyyə sabitliyinin modern iqtisadi proseslərə adaptasiya və uyğunlaşdırılması mexanizminin, o cümlədən bank sisteminin yeni tərəqqi meyillərinin tədqiq edilməsi üzrə maliyyə sabitliyinin əlverişliliyinin artması istiqamətləri təyin edilmişdir. Müasir bankçılığın tərəqqisi, e-bankçılıq əməliyyatlarının tərəqqi etməsi, yenibank məhsullarının bank bazarlarına çıxması və özünə müştəri kütləsi yığması, likvidliyə böyük təsiri olan e-bank əməliyyatlarının çoxaldığı bir iqtisadi vəziyyətdə bank maliyyə sabitliyi ətraflı şəkildə analiz olunmuş və bütün bu sadalanan amillərin maliyyə sabitliyinə və bank möhkəmliyinə təsiri tədqiq edilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində tədqiqatın son nəticələri Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarında və pul kredit siyasətinin işlənilməsində istifadə oluna biləcəkdir. Eyni zamanda Azərbaycanda inflyasiyanın qarşısının alınması və inflyasiyanın səviyyəsinin aşağı salınması üçün əldə olunan nəticələr müvafiq icraedici orqanlara təqdim oluna bilər və bu sahədə öz tədqiqatını tapa bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Tədqat işinin məzmunu girişdən, üç fəsildən, nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından və həmçinin cədvəllərin və qrafiklərin siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. Maliyyə sabitliyi təmin olunmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Maliyyə sabitliyinin mahiyyəti və təmin olunmasının konseptual əsasları

Elmi əsərlərdə maliyyənin anlayışına verilmiş tərifləri ümumi bir fikir olaraq söyləsək belə bir qənaətə gələ bilərik ki, belə, maliyyə - pul vəsaiti fond bölgüsü, fondların təkrar bölgüsü və istifadə edilməsi ilə bağlı yaranmış münasibətlər sistemidir və belə münasibətlər dövlət ilə hüquqi və fiziki şəxslər, hüquqi şəxslər, eləcə də dövlətlər arasında baş verir. Maliyyə münasibətləri iqtisadi münasibətlərlə sırf bağlı olaraq, üzvi vəhdət təşkil edir. Maliyyə iqtisadi münasibətlərin böyük əhəmiyyət kəsb edən tərəfini özündə əks etdirir və öz növbəsində, iqtisadiyyatın və ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir.

Maliyyə iqtisadi bazislə daim qarşılıqlı əlaqədədir. Müasir dövrdə ən qüdrətli ölkənin belə sağlam və möhkəm maliyyə sisteminə ehtiyacı var. Yaxşı və kifayət qədər maliyyə resurslarına malik olmadan təkrar istehsal prosesinə nail olmaq qeyri-mümkündür. Təsadüfi deyildir ki, maliyyə məsələləri həmişə dövlətlərin iqtisadisiyasətində ən mötəbər yeri tutur. Amerika iqtisadçısı A.Yunis maliyyə sabitliyi ilə azadlıq arasında olan bağlılığı qeyd edərək yazmışdır: “Maliyyə sabitliyinin üstünlüyü onda deyildir ki, o insanları daha xoşbəxt edir, ondadır ki, o insanların seçim imkanlarını genişləndirir” (C. Bulut, E.Süleymanov, 2011).

Müasir dövrdə hər bir dövlətin real vəziyyətini əks etdirən sağlam siyasi iqtisadiyyata əsaslanan iqtisadi inkişaf proqramı olmalıdır. Belə proqramların həyata keçirilməsində həlledici rol oynayan iqtisadi alət isə təbii ki, maliyyədir.

Maliyyə dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində fəal rol oynayır. Maliyyə, kredit və pul tədavülü ilk növbədə maddi istehsal əsaslanaraq, istehsalın inkişafına güclü təsir göstərir.

Düşünülmüş, tədbirlə qurulmuş və məntiqli maliyyə-pul sistemi ölkədə əmək məhsuldarlığının, milli gəlirin, mənfəətin, rentabelliyyənin inkişafına səbəb olur.

Maliyyə - pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə sıx bağlı olan zəruri, iqtisadi proses, vasitə və alətdir. Bu vəsaitlərin bərəkəti təkrar istehsal prosesinin bölgü və mübadilə mərhələləri ilə üzvi vəhdət təşkil edir. Maliyyə münasibətləri ilk növbədə, maliyyə əməliyyatları ilə qarşılıqlı münasibətdə olan ictimai iqtisadi

münasibətlərlə sıx əlaqədardır. Məhz ona görə də yəqinliklə demək olar ki, maliyyə iqtisadi kateqoriyadır. İctimai həyatın müəyyən tərəfinə müdaxilə edən maliyyə həmişə öz ifadəsini pul formasında tapır. Yəni maliyyə münasibətlərinin pul formasında ifadəsi maliyyə münasibətləri üçün mühüm əlamətlərdən biridir və pul olmadan maliyyənin varlığı qeyri-mümkündür. Amerikan iqtisadçısı P.Samuelsona görə buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə-pul münasibətləri eyni zamanda dəyər kateqoriyası kimi qiymətləndirilə bilər". (Əhmədov İ, 2016)

Ümumiyyətlə, bir kateqoriya kimi maliyyə haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bir sıra alimlər maliyyəni siyasi üstqurum dairəsinə, digərləri isə iqtisad bazis sahəsinə aid edirlər. Bundan əlavə bəzi iqtisadçı-alimlər maliyyəni bölgü kateqoriyası, başqaları istehsalə aid olan iqtisadi məfhum, digər qrup alimlər isə geniş təkrar istehsalə aid olan anlayış kimi izah edirlər. Bu fikirləri ümumiləşdirərək, iqtisadi bazisin elementi olan maliyyənin, ictimai təkrar istehsalın daha çox bölgü fazasına uyğun gəldiyini, dəyərin bölgüsü və yenidən bölgüsünü həyata keçirdiyi haqda fikir söyləmək olar.

Beynəlxalq maliyyə institutları quruluşunda və kapitalında ən azı iki ölkəni iştirak etdiyi, maliyyə vəsaitlərindən də ən azı iki ölkənin faydalandığı qurumlardır.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (IBRD) (və ya qısa olaraq Dünya Bankı) dünya miqyasında beynəlxalq iqtisadi iş birliyini gerçəkləşdirmək üçün qurulmuşdur.

İkinci Dünya Müharibəsinin sona çatması ərəfəsində qərara alınmışdır və ilkin mərhələdə hər iki qurum Birləşmiş Millətlər Təşkilatının çərçivəsində ixtisaslaşmış agentliklər statusunda fəaliyyət göstərirdilər.

Bu gün dünya ölkələrində maliyyə sabitliyinin formalaşmasına və onun möhkəmlənməsinə çalışan Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsas məqsədlərini qısa olaraq aşağıdakı kimi izah etmək olar:

- Beynəlxalq maliyyə məsələləri üzrə vasitəçilik etmək;
- Üzv olan ölkələrin məşğulluq səviyyəsi ilə real gəlirin qorunması və artırılması üçün uyğun şəraitin yaradılması;

- Beynəlxalq ticarətin İnkişafına mane olan problemləri həll edəcək və üzvü olan ölkələrin qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyəcək, dövlətlərarası sistemin qurulmasına köməklik göstərmək;
- Üzv olan ölkələrin dövlətlərarası tədiyyə balanslarında meydana gələ biləcək natarazlığın həm dərəcəsini, həm də müddətini azaltmaq.

Hal-hazırda BVF-ə üzv olan ölkələrin sayı 185-dir və bu təşkilata üzv olan hər ölkə dərhal Dünya Bankına üzv olmaq hüququnu qazanır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun maliyyə vəsaitləri üzv olan ölkələr tərəfindən kvotalara abunə yazılışı əsasında formalaşır. Hər ölkənin kvotası bu ölkənin Fonda üzvlük haqqım və borcalmanın maksimal səviyyəsini müəyyən edir. Kvotalar Xüsusi Borcalma Hüquqlarında (SDR) əks olunur və hesablaşma vahidi sayılır. Kvotanın miqdarı ölkəyə məxsus olan səsərin sayını da müəyyənləşdirir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun illik hesabatında göstərilədiyi kimi Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabr ayından BVF-in üzvüdür. .Azərbaycan BVF-də İsveçrənin rəhbərlik etdiyi səsvermə qrupuna daxildir (yəni Azərbaycan öz səsələrini İsveçrənin nümayəndəsinə həvalə etmişdir). Azərbaycandan başqa həmin qrupa Polşa, Özbəkistan, Türkmənistan və Tacikistan daxildir.

Azərbaycanın BVF təşkilatı ilə fəal əməkdaşlığı isə 1994-cü ilin sonundan başlamışdır.(Meybullayev M.X.,2016).

Dünya Bankının quruluşunun ilk illərində Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatının bərpası üçün icra etdiyi maliyyələşdirmə missiyası əsasında təyin olunan məqsədlər zaman ötdükcə dəyişmiş, xüsusən son illərdə iqtisadi inkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya ehtiyaclarını qarşılamaq istiqamətində yönəldilmişdir.

Dünya Bankı qrupuna daha sonra qurulmuş 4 beynəlxalq maliyyə institutu daxildir - Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (İDA), Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (İFC), Beynəlxalq İnvestisiyaların Qarantiyası üzrə Agentlik (MİGA) və Beynəlxalq İnvestisiyaların Qarantiyası üzrə Mübahisəli Məsələlərin Həlli Mərkəzi (ICSID), Dünya Bankının nəşr etdirdiyi illik hesabatlarında qeyd olunur ki, göstərilən maliyyə institutları ədəbiyyatda Dünya Bankı Qrupu kimi

adlandırılır. Dünya qrupu kimi tanınmasının əsas səbəbi rəhbərliyin Dünya Bankı tərəfindən edilməsidir. (Şirəliyev A., 2011)

BVF-yə üzv olan ölkələrə bir qayda olaraq qısa müddətli kredit imkanları verilərkən, Dünya Bankı yenidənqurma və inkişaf sahəsində daha çox uzun müddətli kreditlərin verilməsi məqsədini güdür. Bununla yanaşı, Dünya Bankı nəinki uzun müddətli kredit verir, o, həmçinin verilən kreditlərdən ölkənin iqtisadi inkişafına yönəldilməsi istiqamətində daha da səmərəli istifadə etmək üçün mühüm məsləhətlər verir.

Dünya Bankının üzvü olan və adambaşına illik gəliri 750 ABŞ dollarından az olan ölkələr Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının (İDA) üzvü ola bilərlər. Assosiasiyanın illik hesabatında dərc olunduğu kimi əsas məqsədi ən aşağı iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələrə yardımın göstərilməsindən ibarətdir.

İDA təşkilatı, əslində Dünya Bankının məqsəd və vəzifələrini daşıyan və Dünya Bankının nəzdində fəaliyyət göstərən bir maliyyə institutu kimi 1960-cı ildə təsis olunmuşdur.

Bu qurumun Dünya Bankından fərqi, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələlərində olan ölkələrə xidmət göstərməsidir.

İDA-nın qurulması ilə iqtisadi baxımdan çox az inkişaf etmiş ölkələr uzun müddətli və çox aşağı faizli kreditlər alan və alınan kreditləri öz milli valyutaları ilə qaytara bilməkdədirlər. Assosiasiya, kreditləşdirdiyi layihələrdə iqtisadi dirçəlişin dəstəklənməsi şərtinin olmasını vacib bilir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının Dünya Bankından başqa əlavə kapitalı vardır. Assosiasiyanın nizamnaməsinə görə üzv olan ölkələr iqtisadi baxımdan çox az inkişaf etmiş ölkələr və iqtisadi inkişaf etmiş ölkələr olaraq iki qrupa ayrılmışdır. Bu ölkələrin Təşkilatın kapitalındakı iştirakları da fərqli olub, iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrə bu baxımdan daha çox ağırlıq düşür. (Nadirov A., 2002).

İDA-nın ayırdığı kreditlərin müddəti 35-40 il və kreditlərin faizsiz olması, bu təşkilatın borc almalar hesabına vəsait əldə etməsini çətinləşdirir. Bu səbəbdən İDA təşkilatının kapitaldan başqa əsas maliyyə vəsaitləri üzv olan iqtisadi inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən verilən vəsaitlərdən ibarət olan «xüsusi fond» hesabına

formalaşır. Assosiasiyanın bir başqa gəlir mənbəyini İSƏ Dünya Bankının gəlirlərindən ayrılan fondlar təşkil edir. Bundan başqa ayrılan kreditlərin faizsiz olmasına baxmayaraq, verilən iqtisadi dirçəliş kreditlərinin istifadə olunmayan hissəsi üzrə illik 0,5% nisbətində komissiyon haqqı və istifadə olunan hissə üzrə isə 0,75% nisbətində göstərilən xidmət üçün məvacib alınmaqdadır. (Mustafayev F.F., 2017)..

IFC təşkilatının iqtisadi inkişaf etməkdə olan ölkələrə təklif etdiyi imkanlar Dünya Bankı və İDA-nın təklif etdiyi imkanlardan daha genişdir. Təklif olunan imkanlar üç qrupda cəmləşir: layihə kreditləri; kapitalda iştirak; sair imkanlar.

IFC təşkilatı, kreditlərin verilməsində özəl kredit təşkilatlarının qoyduğu şərtləri qoyur. Bu şərtlər layihənin gəlirliliyi, səmərəliliyi, resursların kafiliyi faktlarını nəzərdə tutur. IFC özəl sektora birbaşa kredit verərək və ya əlaqədar özəl buraxdığı aksiyaları satın alaraq vəsaitin təmin edilməsi missiyasını icra edir. Bu formada həyata keçirilən kreditləşdirici funksiya ilə yanaşı, təşkilat iqtisadi baxımdan az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişaf banklarının kapitalına vəsait əlavə edərək də kreditlərin verilməsini təmin etməkdədir. Kredit və digər imkanlar baxımından əlverişli siyasət yürüdən IFC təşkilatına gələn müraciətlər özəl sektor nümayəndələri tərəfindən edilir. Kreditlərin faizi layihənin daşdığı risk və əldə olunacaq mənfəətə görə təyin olunur. Ayrılan kreditlərin müddəti 7-20 il arasında tərəddüd edir və kredit məbləği bir qayda olaraq ABŞ dolları ilə geri qaytarılır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, IFC birbaşa kredit vermək yerinə özəl sektor şirkətinin aksiyalarını satın alaraq da sahibkarlara kredit vermiş olur. Lakin belə bir halda Korperasiyanın dividend almaq və ya yaranacaq zərərə də ortaqlıq olmaq faktları ilə üzləşəcəyindən, kreditləşdirməyə tabe tutulacaq layihənin seçilməsi çox ehtiyatla aparılır. Rus iqtisadçısı S.S. Nosova yazırdı: bazar mexanizmini iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsinə çevirmək bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin ən mürəkkəb məsələsidir". (Nadirov A., 2002)

İqtisadi inkişaf mərhələsində maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinin iqtisadi artıma olan təsirini tədqiq etməkdə əsas məqsəd bu dövr ərzində milli gəlirin artıb-azalmasının səbəblərini araşdırmaq, istehsal amillərindən istifadənin milli gəlirin

dinamikasına təsirini müəyyənləşdirməklə yaxın dövr üçün ölkədə iqtisadi artımın səmərəli hesab edilən inkişaf yollarını tədqiq edərək , onun əsaslanan dövlət iqtisadi siyasətini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir..Məlumdur ki, keçid dövrü iqtisadiyyatında nə köhnə iqtisadi sistemin, nə dəyəni iqtisadi sistemin iqtisadi prinsipləri kifayət qədər işləmir. Belə bir vəziyyətdə iqtisadi münasibətlər obyektiv amillərdən daha çox qeyri-iqtisadi, subyektiv amillərin təsiri ilə formalaşır. Onu da vurğulayaq ki, vahid cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən bu iqtisadi sistemin fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmləri də müxtəlifdir. Belə ki, köhnə iqtisadi sistemin prinsipləri əsasnda fəaliyyət göstərən təsərrüfat tipində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi inzibati üsullara əsaslanırsa, yeni formalaşan təsərrüfat formalarında iqtisadiyyatın tənzimlənməsi bazar münasibətlərinə əsaslanır. Keçid mərhələsində maliyyənin sabitləşdirilməsi və tənzimlənməsi tədbirləri işləyib hazırlanarkən makro və mikro proseslərin optimal nisbətini gözlənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə sabitliyinin nəzəri-metodoloji əsasları haqqında danışarkən, iqtisadi artım nəzəriyyələri haqda elmi-təcrübi bilikləri qeyd etmək zəruridir. Çünki, makroiqtisadi tarazlığın mühüm amillərindən biri olan maliyyə sabitliyi cəmiyyətin iqtisadi inkişafına təkan verən ən üstün şərtlərdən biridir. Metodologiya-metodlar haqqında olana elmdir. Metodlardan dedikdə təhlil və sintez, abstraklıq və konkretlik, məntiqilik və tarixilik və s. nəzərdə tutulur.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçidlə bağlı olaraq iqtisadi nəzəriyyənin predmetinə və metodoloji cəhətdən tədqiqat obyektinə müvazinətlik probleminin əlavə edilməsi mühüm elmi, praktiki və nəzəri problemlərdən biri hesab olunmalıdır. İqtisadi tədqiqatlara yanaşma üsulu müxtəlifdir, lakin bu yanaşma üsullarının əsasını metodologiya təşkil edir. Qeyd edək ki, müvazinətlik probleminə müxtəlif iqtisadi məktəblərin nümayəndələri müxtəlif baxımdan yanaşmışlar. Buna misal olaraq klassiklərin fikirlərini, marksistlərin baxışlarını, yeni iqtisadi məktəbin ideyalarını və s. göstərə bilərik.

Öyrəndiyimiz problemlə əlaqədar olaraq aşağıdakı baxışların, fikirlərin üzərində dayanmaq məqsədə uyğun olardı. Çünki, iqtisadi nəzəriyyənin metodologiyası nöqtəyi-nəzərindən həmin baxışlara öz fikrimizi bildirməyi zəruri

hesab edirik. Bu onunla əlaqədardır ki, müxtəlif məktəblərin nümayəndələri öz tədqiqatlarında qeyd etdiyimiz təhlil üsullarının hamısından istifadə etməzlər. Odur ki, aydınlıq gətirmək üçün göstərək ki, elmi-tədqiqat prosesində bu üsulların hamısından istifadə etmək vacib deyildir.

Lakin, tədqiqatın xarakterindən asılı olaraq göstərilən yanaşma tədqiqat üsullarının hər hansı birindən istifadə etmək zəruridir. Məhz buna görə də yeni iqtisadi sistemə, yəni bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq "iqtisadi nəzəriyyə"nin metodologiyasının tətbiq edilib öyrənilməsinə müvazinətlik nəzəriyyəsinin daxil edilməsi ön plana keçirilməlidir. Çünki, tələb və təklif, təkrar istehsalın fazaları arasında olan proporsionallıq, əhalinin tədiyyə qabiliyyəti (əməkhaqqı) və qiymətlər arasındakı mütənasiblik və s. müvazinətlik məsələlərinə uyğun olmalıdır. P.Samuelsonun fikrin iqtisadiyyatınduzxəttüzrəinkişafi o deməkdirki, bütün iqtisadi hadisələr və proseslər müvazinətlik prinsiplərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir". (Məmmədov N.M.,2014)

Lakin,tədqiqatlar göstərir ki,iqtisadiyyatda olan müvazinətliliyə inflyasiyanın sıfır vəziyyətində və illik ümumi milli məhsulun artımının 4% şəraitində nail olmaq olar. Məşhur amerikan iqtisadçısı Con Meynard Keyns buradan belə bir nəticəyə gəlir ki, iqtisadi müvazinətliliyə iqtisadiyyatın ideal yüksəlişinə çatmadan da nail olmaq olar(Rzayev P.Q.,2016).

Ümumi milli məhsulun dinamikasına əsaslanaraq belə bir fikir irəli sürmək olar ki, ümumi təklif cəmiyyətə məşğulluq kəmiyyətini dəyişdirə bilər. Bunun əsasında şəraitin eyni olmasına baxmayaraq iş yerlərinin azalması və işsizliyin artması dayanır. Çünki,depressiya və böhran zamanı işsizlik daha da artır.

Qeyd etdiklərimizlə əlaqədar olaraq iqtisadi təlimlər məktəbində bu sahədə olan keynsçilik və klassik məktəbin ideyalarına nəzər salmaq.

Amerikan iqtisadçısı K.R.Makkonnellə görə "... məcmu təklifə o vaxt nail oluna bilər ki, iqtisadiyyat tam gücü ilə fəaliyyət göstərir və resurslardan tam mənası ilə istifadə olunur".Belə bir vəziyyətə baxmayaraq, ümumi tələb çoxalsa da qısa bir müddət ərzində istehsalın artmasına nail oluna bilməz

Ayrı-ayrı firmalar istehsalı genişləndirməklə resurslar üzərində olan qiymətləri artırırsalar da, digər firmaların istehsal həcmnin artmasına təsir edə bilməzlər. Çünki, bazarda rəqabətin kəskinləşməsi qiymətlərin artmasına və inflyasiyanın baş verməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, məcmu tələbin dəyişməsinə həminki qiymətlərin səviyyəsinə, hətta məcmu istehsalın həcminə və məşğulluğa təsir edə bilər. Keynsin yaratdığı və onun adı ilə bağlı olan məktəbin nümayəndələrinin fikrincə göstərdiyimiz problemə başqa nöqtəyi-nəzərdən yanaşılmışdır. Çünki, Keynsin dövründə iqtisadiyyat yüksələn deyil, enən xətlə gedirdi, əmək və istehsal resurslarından tam mənası ilə istifadə edilmirdi. Çünki həmin dövrdə, yəni 30-cu illərdə Avropada böyük böhranlar baş vermişdi və bu haqda Keynsin ideyaları onu 1936-cı ildə nəşr edilmiş «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyələri» elmi işində bir nəzəriyyə kimi qeyd olunmuşdur. Həmin dövr, yəni 1929-1933-cü illər böyük böhranlar və depressiya illəri adlanırdı. Bu tələb milli istehsalın artmasına təsir göstərirdi, məşğulluğu artırırdı və qiymətlərin artmasına da təsir göstərməyə bilməzdi (Bədəlov Ş.Ş., 2013).

Klassiklərin fikrincə, əgər məcmu tələb artırsa, onda qiymətlər də qalxmalıdır. Belə bir şərait daxilində istehsalın real həcmi olduğu kimi qalır, yəni artmır. Burada məşhur ingilis iqtisadçısı Con Stuart Millin sözlərini qeyd etmək yerinə düşərdi: "... istehsal xərcləri təklifə təsir göstərə bilməsə idi, rəqabət qiymətinə təsir edə bilməzdi" (Əhmədov İ., 2016).

Məşhur Rus iqtisadçısı S.S. Nosovaya görə "monetaristlər inflyasiyaya xalis pul təzahürü kimi baxırlar. Ona görə də inflyasiya ilə mübarizə tədbirləri maliyyə sabitliyinə səbəb olur." (Məmmədov S.M., 2012).

Bir çox iqtisadçılar (Y. Qaydar, B. Fyodorov və başqaları) iddia edirlər ki, iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün məcmu tələbi stimullaşdırmaq və istehsalın artımını genişləndirmək zəruridir.

Təklifin stimullaşdırılması dedikdə bir çox iqtisadçılar məcmu təklifə dövlət tərəfindən təsir edilməsini nəzərdə tuturlar.

Bu o deməkdir ki, dövlət makroiqtisadi prosesləri tənzimləməlidir. Lakin, göstərdiyimiz problem barədə iqtisadçılar arasında fikir müxtəlifliyi mövcuddur.

Onların fikrincə iqtisadiyyatın aşağılanması bazar mexanizmi vasitəsilə tənzim edilir və istehsal olunan məhsul məşğulluğun səviyyəsinə uyğunlaşdırılır. Klassiklər və neoklassiklərin fikrinə görə bazar iqtisadiyyatının öz-özünə tənzim olunmasında qiymətlər, əmək haqqı və faiz normasının mühüm rolu vardır. (Rzayev P.Q.,2016).

Yuxarıda göstərdiyimiz məktəblərin əksinə olaraq Keynes empiric faktla və göstəricilərə istinad olaraq bildirir ki, iqtisadiyyatın düz xətt boyunca inkişaf etməsi mümkün deyil. Keynes iddia edir ki, əməkhaqqı faiz və qiymət norması çevikliyə malik deyildir. Lakin, klassik məktəbə görə iqtisadiyyat stabil inkişaf edir

Keynsin dövrü üçün bu ideyalar doğru hesab edilirdi. Ona görə ki, onun dövrdə mövcud olan iqtisadi inkişaf Keynsin fikirlərini təsdiq edirdi. Bu da onunla əlaqədardır ki, istehsalın böhran dövründə azalması qiymətlərin aşağı enməsinə səbəb olmur, qiymətlərin aşağı enməsi avtomatik olaraq iqtisadi artımı təmin edə bilmir və s. Deməli, Keynsin ümumi nəticəsi belə idi: iqtisadi müvazinətlik tam məşğulluq şəraitində belə ümumimilli məhsulun həcmində uyğun olmasa da təzahür edə bilər. (Bədəlov Ş.Ş.,2013).

Real həqiqətdə Keynes əməkhaqqının dəyişməzliyinə əsaslanır. Bu da Keynsə görə əməkhaqqı barədə qanunçuluğa söykənir. Belə bir şəraitdə məcmu tələbin aşağı enməsi istehsalın həcmində təsir edə bilər və əməyə olan tələb də azalar. Deməli, işsizlik meydana gəlsə də əməkhaqqı azalmaya bilər.

Bir halda ki, əmək haqqı sabit qalır və istehsa xərcləri azalmır, onda əmtəələr və xidmətlər üzərində olan qiymətlərin də aşağı enməsinə gözləmək lazım deyildir. Yəni, tam məşğulluq olmasa da istehsalın yeni səviyyəsinə əsasən iqtisadiyyat müvazinətlik vəziyyətinə gələ bilər.

Mövcud istehsal resursları tərəfindən müvazinətlik haqqında (XIX əsr) iqtisadi-riyazi model işlənib hazırlanmışdır. L.Valras bu sahədə dəqiq olaraq sistem bərabərliyini öyrənmişdir. Onun bu iqtisadi-riyazi modeli iqtisadi sistemdə müxtəlif bazarların qarşılıqlı əlaqələrini özündə əks etdirir.

“İqtisadi nəzəriyyənin metodoloji prinsiplərindən tədqiqat prosesində istifadə edərkən belə bir problem üzərində dayanmaq da məqsədə uyğundur. Ümumi şəkildə desək iqtisadi müvazinətlik dedikdə resurslar və tələbatlar arasında uyğunluq nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, tələbatlar resursları üstələyir. Məhz buna görə də müvazinətliyə nail olmaq üçün ya tələbatları məhdudlaşdırmaq, ya resursları artırmaq, ya da onları optimallaşdırmaq tələb olunur.

C. K. Lark bildirir ki, “... müvazinətliyi bərpa etmək məqsədilə qiymət mexanizmindən istifadə edilməlidir. Qiymət mexanizminə əsasən əmtəələr üzərində olan qiymətlərin qalxıb-enməsi ilə tələb və təklif təxminən bərabərləşir. Çünki, tələb və təklifin kəsişdiyi nöqtədə müvazinətli qiymətlər yaranır. Makroiqtisadi səviyyədə müvazinətliyi formalaşması prosesi xeyli mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Belə cəhətdə qeyd etməliyik ki, iqtisadiyyatda ümumi müvazinətliyin təmin edilməsində bazaar müvazinətliyi və bərabər zamanda bütün bazarlarda olan təklif və tələb arasında olan müvazinətlik vacib rol oynayır.

Müvazinətlik problem təkcə makroiqtisadi problemlərlə deyil, mikroiqtisadiyyatla da sıx surətdə əlaqədardır. Odur ki, müvazinətlik mühüm praktiki əhəmiyyət də kəsb edir. Məhz buna görə iqtisadi siyasətin əsasında müvazinətlik problem dayanır. Qeyd edək ki, müvazinətlik problemindən təsərrüfat metodlarının səmərəli tənzimlənməsi üçün istifadə edilir, iqtisadi proqnozların müəyyən edilməsində müvazinətlik məsələlərinə istinad edilir. Əgər təsərrüfatçılıq prosesində müvazinətlik gözlənilmirsə, o zaman, neqativ hadisələr təzahür edir.

Bu da öz əksini iqtisadi artımda, istehlakın artıb-azalmasında, istehsalın səmərəliliyinin aşağı enməsində göstərir.

Qeyd edək ki, “İqtisadi nəzəriyyədə müvazinətlik problem mühüm məsələlərdən biridir. Ümumi müvazinətlik probleminin işlənilib hazırlanmasında bir çox alimlərin, o cümlədən A.Marşallın, C.Robinsonun, E.Çemberlinin, C.Klarkın, L.Valrasın və digərlərinin böyük xidmətləri olmuşdur.

A.Marşallın fikrincə müvazinətlik tələb və təklifin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. O, qeyd edir ki, nisbi bir qısa müddət ərzində və istehsalın dəyişmədiyi

şəraitdə, təklif tələbi “sıxışdırır” (yəni, təklif tələbi üstələyir). Uzunmüddətli bir dövr üçün isə tələb təklifə uyğunlaşır, lakin, təklif müəyyənəddici rol oynayır. Azad rəqabət şəraitində bazar (müxtəlif şəraitlər olsa da) öz daxili qanunauyğunluqlarına əsasən müvazinətliyin təmin edilməsinə cəhd göstərir.

Qeyri-təkmil rəqabət şəraitində bazar müvazinətliyini C.Robinson və E.Çemberlin öyrənmişlər. Onların fikrincə inhisarçılıq şəraitində qiymətlər orta və son xərclərdən artıq müəyyən edilir.

1.2.Müasir dövrdə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin istiqamətləri.

Maliyyə sistemi təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi, dövlət və təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin toplusu və ya banklar, sığorta, dövlət maliyyəsi və fiziki kəslərin maliyyəsinin toplusu kimi ifadə olunur.

Pul vəsaiti fondlarının ərsəyə gətirilməsi və istifadə olunması formasından asılı olaraq maliyyə sistemi 2 yerə bölünür: ümumdövlət maliyyəsi, şirkət və qurumların maliyyəsi. Maliyyə sistemi geniş anlamda özünə o cümlədən kredit-bank sistemini də şamil edir(Bədəlov Ş.Ş.,2013).

I bölmə - dövlətin maliyyə həlqələri mərkəzləşmiş maliyyəyə daxil edilir və tətbiq edilməsində məqsəd makro səviyyədə iqtisadiyyatı və maliyyə-bölgü əlaqələrini nizamlamaqdır.

II bölmə- şirkət və qurumların maliyyəsinə mərkəzləşdirilməmiş maliyyəni əhatə etməklə mikro səviyyədə sosial əlaqələri və iqtisadiyyatı, nizamlamaq və təkan vermək məqsədilə istifadə olunur.

Kredit - bank sferası respublikanın banklarında və başqa kredit idarələrdən təşkil edilmişdir. Respublikanın maliyyə sistemində maliyyə fəaliyyətini təmin edən və nizamlayan dövlət maliyyə institutları da daxildir.

Dövlət maliyyəsi maliyyə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. İqtisadiyyatın dəyişməz olması iqtisadi tərəqqidə dövlətin maliyyəsinin vəzifəsidir. Makromaliyyə dəyişməzliyinin təmin olunmasında dövlət maliyyə sabitliyi xüsusi rol oynayır. Dövlət maliyyəsinin dəyişməzliyinin təmin olunmasına nəzarət Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təşkil olunur.

Dövlət maliyyəsi - milli sərvətin və ictimai məmumatın dəyərinin bölgüsü və təkrar bölgüsü ilə bağlı dövlətin və dövlət şirkətlərinin maliyyə sərvətlərinin təşəkkülü və emalın bərpası, böyüdülməsi, sosial- mədəni tələbatlarını qarşılayan, ölkənin müdafiəsi və idarə olunması ehtiyaclarının qarşılınması üçün yaranan pul münasibətləridir.

Ölkənin ayrı-ayrı tərəqqi mərhələlərində dövlət maliyyəsi ayrı-ayrı səviyyədə olması mümkündür: sabit durum, qeyri -sabit durum. Sabit durum və qeyri –sabit maliyyə durumunun dəyərləndirilməsi və onun bərpası üzrə tədbirlərin müəyyən olunmasını bir neçə mərhələyə ayırmaq mümkündür:

Dövlət maliyyəsinin istənilən tərkib hissəsinin, sırf aşağıdakı sahələrin dəyərləndirilməsi: dövlət krediti; dövlət büdcəsi; büdcədən kənar fondlar; bələdiyyə maliyyəsi

a) Bütövlükdə, dövlət maliyyəsinin durumunu göstərən inteqral göstəricilərin təyin edilməsi;

b) Bu cür indikatorların uzunmüddətli, cari , orta zamanlarda dinamikasının dəyərləndirilməsi və dövlət maliyyəsinin kompleks durumunun təyin edilməsi;

c) Cari, o cümlədən növbəti illərdə dövlət maliyyəsinin dəyişməzliyinin təmini üzrə tədbirlərin şərtləndirilməsi.

Dövlət maliyyəsinin dəyişməzliyini gözdən keçirərkən, bir yandan dövlət xərclərinin və kreditləşmə prosedurlarının tutumu və strukturunun təyin olunması, başqa yandan onların gəlir, eyni zamanda da borc formasında cəlb olunmuş sərvətlərlə təmin edilməsi düşünülür. Eyni zamanda dövlət mülkünün satışı, dövlət idarələrinin banklara qoyduğu depozitlərin təkrar geriyyə çağırılması, ehtiyat fond vəsaitindən faydalanma nəticəsində sərvətlərin cəzb edilməsi imkanlarını nəzərə almaq şərtidir. Öncəki dövrlərdə dövlətin borclarının qarşılınması və servis edilməsinə yönəlmiş ödənişlərin tutum və strukturunu nəzərə almaq səmərəlidir.

Dövlət maliyyəsinin vacib qismini dövlət büdcəsi əhatə edir. Dövlət büdcəsi ölkəmizin uyğun dövlət hakimiyyəti və özünüidarə etmə hakimiyyəti və idarələri vasitəsilə dövlətə xas olan vəzifələri icra etmək üçün gərəkli pul vəsaitlərin toplanması və istifadə edilməsi üçün dövlətin vacib maliyyə sənədidir.

Dövlət büdcəsi ümumdövlət tələbatlarının təmin edilməsinə, elmi-texniki inkişafın intensivləşməsi zərurəti ilə bağlı istehsalın böyüdülməsinin təşkili, iqtisadiyyatın bölgə və sahə strukturunda düşünülmən irəliləyişləri təmin etmək, ehtiyat fondunun ərsəyə gətirilməsi, inzibati idarələrin təminatı, , elmin, təhsilin və maarifin,eləcə də səhiyyənin ,müdafiə xərclərinin təmini etmək məqsədi olan mərkəzləşmiş pul vəsait fondudur.

S.S.Nosovanın fikrincə dövlət büdcəsinə müvəffəqiyyətlər və makroiqtisadi dəyişməzliyin təmin edilməsi vasitəsi kimi baxmaq lazımdır(Zeynalov V.Z.,2008).

AR-nın büdcə sisteminin fəaliyyət şərtləri bunlardır: büdcə sisteminin yeganəliyi; gəlir və xərclərin bölgüsü; fərqli səviyyəli büdcələrin sərbəstliyi; büdcənin kompensasiya edilməsi; aşkarlıq və büdcənin həqiqiliyi; büdcə vəsaitlərindən faydalanmanın məqsədi.

Ölkəmizin dövlət büdcəsinin məqsədi dövlətin iqtisadi, sosial və başqa strateji proqramların təşkili və dövlətin funksiyalarının icarəsi üçün qanunvericilikdə təyin edilmiş formada maliyyə vəsaitinin yığılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Ölkəmizdə maliyyə - büdcə siyasətinə əsasən qanunvericilik hüquqlarının hamısı Milli Məclisin sərəncamındadır.

Dövlət büdcə sistemindən faydalanmaqla milli gəlirin ərsəyə gətirilməsi və başlanğıc bölgüsü prosesində yaranan nisbətləri dəyişdirir, onun sahələr və ərazilər arasında təkrar bölgüsünü əhatə edir .

Dövlət büdcəsi eyni zamanda iqtisadiyyatın dövlət nizamlanması üçün vacib vasitələrindən biri hesab edilir. Dövlət büdcəsinin tarazlığı iqtisadiyyatın özünün tarazlığını təyin edən əsas amildir.

Dövlət gəlirləri dövlətin və şirkətlərin sərəncamından maliyyə sərvətlərinin təşəkkülü ilə bağlı olan maliyyə əlaqələridir. Bir sıra iqtisadçılar haqlı şəkildə irəli sürürlər ki, ölkənin mürəkkəb büdcə sistemi hesabına yığdığı və paylaşdırdığı vəsaitlər iqtisadi artımın əlverişliliyini və keyfiyyətini təyin edir .

Büdcə daxil olmalarının əsası vergilərdən ibarətdir. Dövlət gəlirlərinin səfərbərliyə alınmasının yolları vergilər, istiqrazlar, kredit emissiyadır.

Dövlət gəlirlər sistemində dövlət istiqrazları xüsusi yer tutur. Dövlət istiqrazlarından yalnız büdcə kəsirinin ləğvi üçün yox, o cümlədən ayrı-ayrı kapital məsrəflərinin, əsasən də iqtisadiyyatın dövlət bölməsində investisiya projelərinin tətbiq edilməsində istifadə olunur. Vergilərlə dövlət istiqrazları arasında ciddi şəkildə bağlılıq vardır. Həmin sözügedən əlaqə onunla təyin edilir ki, istiqrazların ödənilməsinin maliyyə bazasını vergilər əhatə edir.

Dövlət gəlirlərinin səfərbər olunması yollarından biri də kredit emissiyası yoludur. Emissiyadan dövlət təkcə vergi və istiqrazlar üzrə nüfuzetmələr dövlət xərclərini təmin edə bilmədikdə faydalanır. Büdcə kəsirlərinin maliyyələşməsində emissiyaya güc düşməsi inflyasiyanı çoxaldır.

Dövlət büdcəsinin xərclərinə isə aiddir: cari xərclər, eyni zamanda əmək haqqı, pensiya və digər sosial müavinətlər və ödənişlər, məhsulların alınması və başqa servislər üzrə xərclər, % üzrə ödənişlər, köçürmələr və əsaslı xərclər, eyni zamanda mühüm vəsaitlərin alınması, kapital yatırımları kredit üzrə borca görə servis xərcləri və projelərdə pay iştirakı və s.

Makromaliyyə dəyişməzliyinin təmin olunmasında dövlət borclarının doğru idarə olunması mühüm şərtlərdəndir. Dövlət borcu - uyğun xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət zəmanəti ilə əldə olunan və dövlətin öhdəliyi əsasında təyin olunmuş müddətlərdə geri verilməsi düşünülməli maliyyə vəsaitidir.

Büdcə ilində əldə edilən dövlət borcunun dəyəri, onun istifadə edilməsi və dövlət borcuna servis edilməsi ilə əlaqədar xərclər dövlət büdcəsində göstərilir. Dövlət borcu üzrə servislər büdcə gəlirlərinin tutumundan və ayırmaların səviyyəsindən asılı olmayaraq bütöv və zamanında tətbiq olunmalıdır.

Dövlət borcunun ortaya çıxmasının nədəni dövlət gəlirləri ilə müqayisədə xərclərin çox olmasıdır. (Bayramov F. Y., 2001).

Dövlət borcu iki hissəyə ayrılır: daxili borc və xarici borc. Dövlət sənədlərinin emissiyası və satışı metodu ilə şirkətlərin, qurumların və eləcə də əhaliyə məxsus pul vəsaitinin dövlətin proqramlarının gerçəkləşdirilməsi məqsədilə müvəqqəti cəzb olunmasından ərsəyə gələn və ölkənin milli valyutasında yaranan öhdəlik- daxili borcdur. Daxili borc o zaman ortaya çıxır ki,

dövlət sifarişlərinin təşkil edilməsi zamanı əhalidən və şirkətlərdən vəsaitlərin cəlb edilsin.

Dövlətin maliyyə öhdəlikləri dövründə xarici borc yaranan, xarici mənbələrdən dövlətin adından və ya onun zəmanəti ilə cəlb olunmuş borcdur.

Dövlət borcunun idarə olunması - dövlət tərəfindən müvafiq borc mənbələrinin ortaya çıxarılması, cəlb olunmuş vəsaitlərin əlverişli istifadəsi, borcun geri verilməsi üçün pul fondlarının səfərbər olunması və son nəticədə geri verilməsindən ibarət tədbirlər kompleksidir.

Dəyişməzliyin təyin edilməsi nöqtəyi-nəzərindən mərkəzi hökumət üçün ödəniş bacarığına mütəmadi olaraq büdcə məhdudiyyətinin müstəvisində baxılması şərtidir. Hökumətin proqnozlaşdırılan ödənişləri növbəti gəlirlərin diskont dəyəri ilə təmin olunmalıdır.

Dövlət maliyyə dəyişməzliyinin təmin edilməsində məhdud və yaxud qeyri-məhdud vaxt baxımından 2 indikatorndan istifadə edilir: S_1 indikatoru , S_2 indikatoru. S_1 onu göstərir ki, ilkin balans quruluşunun uzunmüddətli düzəliş-vergilərin çoxaldılması və yaxud xərclərin azadılması üsulu ilə təyin olunmuş anda təsdiqlənmiş yüksəkliklərə yiyələnilməsini istəyir. S_2 indikatoruna aid qeyri -məhdud zaman təyin edilməmiş vaxtarası büdcə nizamlanması uçuotu düşünülür. Hesab edildiyinə S_2 indikatoru konkretidir və bu səbəbdən ondan büdcənin nəzarətində geniş istifadə edilir.

Dövlət maliyyəsinin uzunmüddətli dəyişməziyin təhlilinin mühüm funksiyası rusiyalı alimlərin zənnincə perspektivdə büdcə siyasətində yenilik tətbiq edilməsi zərurəti ortaya çıxacaq risklərin aşkarlanmasından təşkil edilmişdir.

Dövlət maliyyəsinin durumunun təyin edilməsi üçün onların tərəqqi riskinin ortaya çıxarılması zəruridir. Ancaq bunun üçün çoxlu miqdarda indikatorlardan faydalanmaq lazımdır, axı dövlət maliyyəsinə təkəcə məqsədyönlü dövlət təsisatları aid deyil.

Dövlət idarəçiliyinin cari gəlir və xərcləri, əsas götürülməlidir. Yerli büdcələrin dəyişməzliyi məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Büdcənin maliyyə dəyişməzliyi- yerli hakimiyyət idarələrinin səlahiyyətində olan bölgədə büdcə

proqramında düşünülmüş məqsədyönlü vəsaitlərlə sosial-iqtisadi funksiyaları ümumi formada bütöv miqdarda və keyfiyyətlə tətbiq etmək imkanındır. Yerli büdcənin dəyişməzliyi səviyyəsi ən aşağı büdcə xərclərinin təmin olunması üçün sərvətlərin miqdarı ilə təyin edilir.

Mərkəzi dövlət idarəçiliyi sahəsi kontekstində məqsədyönlü dövlət təsisatları, əsasən də pensiya fondunun dəyişməzliyinin dəyərləndirilməsi xüsusi rol oynayır. Fondun gəlir və xərclərinin tarazlığının pozulması onların büdcə kəsirinin çoxaldılması metodu ilə maliyyələşməsinə nədən ola bilər. Nəticədə bu dövlət maliyyəsinin kompleks kəsirinin artımına və uyğun olaraq onun sabitlik meyarının azalmasına yol açır. Bu səbəbdən də dövlət pensiya sistemlərinin sabitlik problemlərinə ayrıca araşdırmalar həsr edilməlidir.

BVF ölkələrdə maliyyə dəyişməzliyinin 40 indikatorunu aşkar etmişdir. Depozit korporasiyaları sahəsi üçün 25 indikator, depozit şirkətlərin alıcılarına isə 15 indikator. BVF demək olar ki, bütün rüblərdə depozit şirkətlərin - bankların maliyyə dayanıqlılığı dövlət borcu üzrə servislər büdcə gəlirlərinin tutumundan və ayırmaların səviyyəsindən asılı olmayaraq bütöv və zamanında tətbiq olunmalıdır .

Dövlət borcunun ortaya çıxmasının nədəni dövlət gəlirləri ilə müqayisədə xərclərin çox olmasıdır.(Bayramov F. Y.,2001).

Dövlət borcu iki hissəyə ayrılır: daxili və xarici. Daxili borc - dövlət sənədlərinin emissiyası və satışı metodu ilə şirkətlərin, qurumların və əhəlinin pul vəsaitlərinin dövlət proqramlarının gerçəkləşdirilməsi məqsədilə müvəqqəti cəzb olunmasından ərsəyə gələn və ölkənin milli valyutasında yaranan öhdəlikdir. Daxili borc dövlət proqramlarının və sifarişlərinin təşkili zamanı əhalidən və şirkətlərdən vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə bağlı ortaya çıxır.

Dövlət xarici borcu - dövlətin maliyyə öhdəlikləri dövründə yaranan, xarici mənbələrdən dövlətin adından və ya onun zəmanəti ilə cəlb olunmuş borcudur.

Dövlət borcunun idarə olunması - dövlət tərəfindən müvafiq borc mənbələrinin ortaya çıxarılması, cəlb olunmuş vəsaitlərin əlverişli istifadəsi,

borcun geri verilməsi üçün pul fondlarının səfərbər olunması və son nəticədə geri verilməsindən ibarət tədbirlər kompleksidir.

Dəyişməzliyin təyin edilməsi nöqtəyi-nəzərindən mərkəzi hökumət üçün ödəniş bacarığına vaxtarası büdcə məhdudiyəti müstəvisində baxmaq şərtidir. Hökumətin proqnozlaşdırılan ödənişləri növbəti gəlirlərin diskont dəyəri ilə təmin olunmalıdır.

Dövlət maliyyə dəyişməzliyinin təmin edilməsində məhdud və yaxud qeyri-məhdud vaxt baxımından 2 indikatoradan istifadə edilir: S_1 ilə S_2 indikatoru. S_1 indikatoru göstərdiyinə görə ilkin balans quruluşunun uzunmüddətli düzəliş-vergilərin çoxaldılması və yaxud xərclərin azadılması üsulu ilə təyin olunmuş anda təsdiqlənmiş yüksəkliklərə yiyələnilməsini istəyir. S_2 indikatoru üçün qeyri-məhdud zaman təyin edilməmiş vaxtarası büdcə nizamlanması uçuotu düşünülür. Hesab edilir ki, S_2 indikatoru daha konkretdir və bu səbəbdən də, o, büdcə nəzarətində daha geniş istifadə olunur.

Dövlət maliyyəsinin uzunmüddətli dəyişməzliyi toplam borcun, toplam gəlirlərin, nominal ümumdaxili məhsulun artım tempi əsas götürülməklə uyğun zamandakı büdcə xərclərinin nisbəti ilə təyin edilir. Dövlət maliyyəsinin uzunmüddətli dəyişməzliyin təhlilinin mühüm funksiyası rusiyalı alimlərin zənnincə perspektivdə büdcə siyasətində yenilik tətbiq edilməsi zərurəti ortaya çıxacaq risklərin aşkarlanmasından təşkil edilmişdir.

Dövlət maliyyəsinin durumunun təyin edilməsi üçün onların tərəqqi riskinin ortaya çıxarılması zəruridir. Ancaq bunun üçün çoxlu miqdarda indikatorlardan faydalanmaq lazımdır, axı dövlət maliyyəsinə təkəcə dövlət büdcəsi və məqsədyönlü dövlət təsisatları aid deyil.

Dövlət idarəçiliyinin cari gəlir və xərcləri, o cümlədən də dövlət korporasiyalarının gəlir və xərcləri əsas götürülməlidir. Özəl borc indikatoruna gəlinəcə, onları dövlətin kompleks borcları ilə yox, yerli hökumət, mərkəzi hökumət, dövlət maliyyəvə qeyri -maliyyə korporasiyalarının borcları ilə

tutuşdurmaq şərtidir. Ona görə ki, bu cür borcun hər zaman dövlət büdcəsinin sərvətləri hesabına ödənilməsi düşünülür.

Yerli büdcələrin dəyişməzliyi məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Büdcənin maliyyə dəyişməzliyi- yerli hakimiyyət idarələrinin səlahiyyətində olan bölgədə büdcə proqramında düşünülmüş məqsədyönlü vəsaitlərlə sosial-iqtisadi funksiyaları ümumi formada bütöv miqdarda və keyfiyyətlə tətbiq etmək imkanındır. Yerli büdcənin dəyişməzliyi səviyyəsi ən aşağı büdcə xərclərinin təmin olunması üçün sərvətlərin miqdarı ilə təyin edilir.

Mərkəzi dövlət idarəçiliyi sahəsi kontekstində məqsədyönlü dövlət təsisatları, əsasən də pensiya fondunun dəyişməzliyinin dəyərləndirilməsi xüsusi rol oynayır. Fondun gəlir və xərclərinin tarazlığının pozulması onların büdcə kəsirinin çoxaldılması metodu ilə maliyyələşməsinə nədən ola bilər. Nəticədə bu dövlət maliyyəsinin kompleks kəsirinin artımına və uyğun olaraq onun sabitlik meyarının azalmasına yol açır. Bu səbəbdən də dövlət pensiya sistemlərinin sabitlik problemlərinə ayrıca araşdırmalar həsr edilməlidir.

BVF ölkələrdə maliyyə dəyişməzliyinin 40 indikatorunu aşkar etmişdir. Depozit korporasiyaları sahəsi üçün 25 indikator, depozit şirkətlərin alıcıları üçün 15 indikator. . Sadələdiqlarımızı əsas götürərək belə demək olarmki, maliyyə sisteminin elementlərinin dəyişməz fəaliyyəti nəticəsində maliyyə dəyişməzliyini bərpa etməkolar. Nəticədə, makromaliyyə dəyişməzliyinin təmin olunması üçün dövlət maliyyəsinin dəyişməzliyi, mikrosəviyyədə maliyyə dəyişməzliyi, bankların sabit fəaliyyəti təmin edilməlidir.

1.3.Maliyyə sabitliyinin formalaşmasının hüquqi-iqtisadi əsasları

Ölkə iqtisadiyyatımızda yürüdülmən mürəkkəb islahatlar prosesində xüsusilə 3 dövrü bir-birindən ayırmaq mümkündür.

I dövr 1991-ci ilin axırından 1996-cı ilə kimi hökm sürən dövrüdür. Həmin bu dövrün özünü də 2 hissəyə ayırmaq mümkündür: 1991-1993-cü illər arası , 1994 və 1995-ci il aralıqları.

1990-cı illərin başlanğıcında iqtisadiyyatın idarə olunmasında edilən bağışlanılmaz səhvlər, ticarət, maliyyə və təchizatın pozulmasının nəticəsində iqtisadiyyatda köklü qarışıqlıq yaratmışdı. Bu cür şəraitdə ÜDM, sənaye emalı hər il 20-25 faiz azalırdı. Dəyərlər tez-tez dəyişirdi. Kəskin inflyasiya mühitində əhalinin gerçək gəlirləri azalırdı. Sadalananlar və respublika ərazisində hərbi-siyasi gərginliyin kulminasiya nöqtəsində olması iqtisadiyyatı iflic durumuna salmışdı. Bütün sektorlardakı kimi, iqtisadiyyatda da mühüm vəzifələrin tətbiqinin başlanğıc və vacib şərti güclü ictimai-siyasi dəyişməzlikdir. Sırf 1994-cü ilin axırlarından etibarən sistemli şəkildə islahatlar üçün ilk addımları atıldı.

1995-ci ildən bəri respublikada beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə və texniki dəstəyilə makroiqtisadi sabitləşdirmə ilə bərabər struktur islahatlara dair proqramlar tətbiq olunmağa başlandı. Proqramın I mərhələsində ölkədə artıq yuxarıda deyildiyi kimi, qısa müddətdə qazanılmış makroiqtisadi dəyişməzliyin daha da gücləndirilməsi meylində tədbirlər görüldü.

Sabitləşmə proqramının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi respublikada islahatların keyfiyyət olaraq təzə mərhələsinin - əsas struktur islahatları mərhələsinin başlanılması üçün səmərəli mühit yaratdı. Qısa müddətdə kiçik özəlləşmə proqramı sona çatdı, radikal aqrar islahatları, torpaqların özəl mülkiyyətə verilməsinə başlandı. Struktur islahatlarının ayrılmaz hissəsi olan bank-maliyyə sahəsinin təkrarən qurulması, dövlət banklarının təkrarən qurularaq şəxsiləşdirməyə hazırlanmaqla özəl bankları qüvvətləndirmək istiqamətində də əsas işlər görüldü.

II dövr 1996-cı ildən başlayaraq 2003-cü ilədək olan dövrü təşkil edir. Həmin bu dövrün xüsusiyyəti odur ki, Heydər Əliyevin başçılığı ilə dünya ölkələrinin təcrübəsi əsas götürülməklə və beynəlxalq maliyyə qurumları ilə yaxın əməkdaşlıq mühitində ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqi strategiyası təyin olundu və uğurla həyata keçirilməyə başlandı.

III dövr isə İlham Əliyevin ölkə Prezidenti seçilməsi ilə başlayır. Üçüncü dövrdə ölkə iqtisadiyyatının intensiv tərəqqisi və əhalinin sosial rahatlığının mütəmadi şəkildə yüksəldilməsinə, bazar mexanizminin əsasında effektiv

iqtisadiyyata, eləcə də idarəetmə sisteminin təşəkkülü üzrə təzə strategiyalar təsdiq edildi.

AR-nın konstitusiyasına əsasən insan və vətəndaşların hüquqlarının və müstəqilliklərinin, AR-nın vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təşkili dövlətin ilkin və əsas məqsədidir.

Dövlət bu məqsədi tətbiq etmək üçün respublikada iqtisadi tərəqqisi təmin olunmalıdır. İqtisadiyyatın tərəqqisi ayrı-ayrı mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rahatlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə əsaslanır. İqtisadi tərəqqinin təməlini isə makromaliyyə dəyişməzliyi əhatə edir. Makromaliyyə dəyişməzliyi olmadan iqtisadi tərəqqiyə yiyələnmək qeyri-mümkündür.

Dövlətin aşağıdakı funksiyaları tətbiq etməklə maliyyə dəyişməzliyini həyata keçirilə bilər.

- iqtisadi əlverişlilik;
- dəyərdəyişməzliyi təmini;
- iqtisadi sərbəstliyin təmini;
- dövlət büdcəsinin kompensasiyası;
- valyuta dəyişməzliyi;
- tədiyyə balansının kompensasiya
- faiz dərəcələrinin dəyişməzliyi;

Dövlət funksiyaları tətbiq etmək üçün mövcud qanunvericilik bazasının olmalıdır. Maliyyə dəyişməzliyinin həyata keçirilməsi üçün bazar nümunəsinə müvafiq hüquqi vasitə yaradılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Milli Məclis tərəfindən İqtisadi islahatlarla əlaqəli çoxsaylı nizamnamələr, uyğun qanunvericilik sənədləri təsdiq olunmuşdur. Maliyyə dəyişməzliyinin təmin olunmasının mühüm hüquqi bazasını AR-nın Konstitusiyası, “Büdcə sistemi barəsində AR-nın nizamnaməsi”, hər büdcə ili üzrə təsdiqlənən dövlət büdcəsi barəsində qanunu, “AR-nın Valyuta tənzimi barəsində Qanunu”, “Azərbaycan Mərkəzi Bankı haqqında Qanunu”, AR-nın Vergi Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi ilə yanaşı başqa uyğun normativ protokollar təşkil edir.

Maliyyə dəyişməzliyinin təmin olunmasının qanunlara «Antiinhsar fəaliyyəti barəsində», «Haqsız rəqabət barəsində», «Girov haqqında», «İnvestisiya fəaliyyəti barəsində», «Müəssisələr barəsində», «Səhmdar cəmiyyətləri barəsində», «Banklara və bank fəaliyyəti barəsində», «Kəndli fermer təsərrüfatı barəsində» və s.

Ölkəmizdə maliyyə dəyişməzliyinin açıqlanması və gücləndirilməsində büdcə sistemində yürüdülmən islahatlar xüsusi rol oynayır. 2002-ci il iyul ayının 2-si “Büdcə sistemi barəsində AR-nın Qanunu” qəbul edilmişdir. 2003, 2005, 2007-ci illərdə qanuna artırılmışdır.(Büdcə sistemi barəsində AR-nın Qanunu,2007).

Qanun dörd fəsil, 40 maddədən təşkil edilmişdir. Bu nizamnamə AR-da büdcə sisteminin təşkilinin, büdcələrin hazırlanması, təsdiqi, yerinə yetirilməsi və onların icrasına nəzarət, o cümlədən dövlət büdcəsi ilə büdcədənkenar dövlət təsisatlarının, yerli büdcələrin münasibətlərinin əsas şərtlərini təyin edir.

Büdcə sistemi haqqında AR-nın qanunvericiliyi AR-nın Konstitusiyasından, bu nizamnaməyə uyğun olaraq hər büdcə ili üzrə təsdiq edilən dövlət büdcəsi barəsində nizamnamədən, başqa qanunlardan və normativ hüquqi protokollardan, o cümlədən AR-nın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərdən təşəkil edilmişdir. 1995-ci il noyabr ayının 12-də qəbul olunmuş AR-nın Konstitusiyasının 109 maddəsinə görə Ölkə Prezidenti AR-nın dövlət büdcəsini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə sunar. 95-ci maddəsinə görə AR-nın dövlət büdcəsi qəbul olunması və yerinə yetirilməsinə nəzarət Milli Məclis edir.

"Büdcə sistemi barəsində" AR-nın nizamnaməsinə görə büdcə sistemini AR-nın dövlət büdcəsi, NMR-nın büdcəsi və yerli büdcələr əhatə edir. Büdcə sistemi bu sistemə nüfuz edən büdcələrin vahid şərtlər əsasında fəaliyyətinə və onların sərbəstliyinə əsaslanır.

Büdcə sisteminin yeganəliyi nizamlayıcı mədaxil mənbələrindən faydalanmaq, məqsədli büdcə təsisatları qurmaq, maliyyə sərvətlərini ayrı-ayrı səviyyəli büdcələr arasında paylaşdırmaq vasitəsi ilə büdcələrin əlaqəsinə əsaslanır.

Büdcələrin sərbəstliyi qanunvericiliyə müvafiq olaraq mədaxil mənbələrin və yeganə büdcə təsnifatı kontekstində xərclərin meyillərini təyin etmək hüququnun olmasında özünü göstərir.

Büdcənin həyata keçirilməsi zamanı qarşılıqlı olaraq əlaqəli olan 2 prosesin, başqa sözlə, maliyyə sərvətlərinin dövlət strukturlarının fərmanında səfərbərliyə alınması və dövlət xərclərinin əlaqəsi yaranır.

Vergilərdən daxilolmalar dövlətin büdcə gəlirlərinin çox böyük hissəsini əhatə edir. 2001-ci ildən etibarən “Vergi Məcəlləsi” gündəmdə olması ilə vergilərin sayı azaldı. “Vergi Məcəlləsi”ndə qeyd edilmiş dövlət vergiləri: Fiziki kəslərin gəlir vergisi; hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi; ƏDV; aksiz vergisi; hüquqi kəslərin mülk vergisi; hüquqi kəslərin torpaq vergisi; yol vergisi.

Vergi sistemində idarəetməni inkişaf etdirmək, vergitutma bazasını böyütmək, vergi servisini modern Avropa normalarına çatdırmaq və ona müvafıqlaşdırılması meylində təşkil edilən tədbirlər vergi sisteminin tərəqqisində əsas rol oynayır(Osman Nuri Aras,2010).

Azadlığımızın başlanğıc dövrlərində qanunvericilikdə var olan sistemsizlik, o cümlədən bu qanunvericiliyə artırılmış yeniliklər, nizamnamələr, təlimatlar və başqa normativ-hüquqi sənədlər arasında olan qarşıdurmalar vergi qanunvericiliyini çətinləşdirmiş və onda hər hansı boşluqların olmasına zəmin yaratmışdı.

Vergi qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsinin konseptual təməlləri vergi ödəyicilərinin hüquqlarının artırılması, vergi güzəştlərinin ən aşağı səviyyəyə düşməsi, vergidən yayınma durumlarına qarşı əlverişli mübarizənin həyata keçirilməsi, əlverişli investisiya şəraitinin qurulmasından ibarət olmuşdur. Keçən illərdə vergi sistemi ilə milli istehsalə təkan verilməsi və bölgələrin sosial-iqtisadi tərəqqisinin dəstəklənməsi məqsədilə səmərəli işlər görülmüşdür.

Qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsi məqsədilə ölkədə dəyişməz vergi şəraitinin qurulmasına, vergi yükünün azaldılmasına, vergi güzəştləri sisteminin tətbiq olunmasına, azad sahibkarlığa təkan verilməsinə, vergi ödəyicilərinin hüquq

və mənafeələrinin müdafiəsinə servis edən müddəalar Vergi Məcəlləsinə aid edilmişdir.

Büdcə gəlirlərinin təşəkkülündə vergi daxil olmalardan başqa vergi olmayan gəlirlər də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əlavə olaraq büdcə gəlirlərinin təşəkkülündə əsaslı gəlirlər də özünü göstərir. Əsaslı gəlirlər - əsaslı vəsaitlərin şəxsiləşdirilməsi, ölkənin maddi sərvətlərinin satışından, torpaq mülkünün satışından daxil olmalardır.

Burada rəsmi formada əldə edilən transfertlərin az da olsa payı vardır. Rəsmi formada əldə edilən transfertlər - xaricdən əldə olunan və başqa səviyyəli büdcələrdən əldə olunan vəsaitlərdir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinə isə aiddir: cari xərclər, eyni zamanda əmək haqqı, pensiya və digər sosial müavinətlər və ödənişlər, məhsulların alınması və digər servislər üzrə xərclər, % üzrə ödənişlər, subsidiyalar, cari köçürmələr, eyni zamanda mühüm vəsaitlərin alınması, kapital yatırımları, kreditlər üzrə borclara, faizlərə servis xərcləri və s.

Hər il dövlət büdcəsi haqqında qanun qəbul edilir. Ölkəmizin 2015-ci ilin dövlət büdcəsi barəsində AR-nın Qanunu 2014-cü il noyabr ayının 28-də qəbul olunmuşdur və 2015-ci il yanvar ayının 1-dən qüvvədə olmuşdur.

Azərbaycanda maliyyə dəyişməzliyinin bərqərar olması və gücləndirilməsi istiqamətində aparılan tədbirlər çərçivəsində valyuta nizamlanması istiqamətində görülən işləri xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Ölkəmizdə valyuta nizamlanması sektorunda qanunvericilik protokolları hələ islahatların başlandığı zaman təsdiq edilmişdir.

Ölkəmizdə valyuta nizamlanmasının hüquqi bazasını AR-nın Konstitusiyası, AR-nın Valyuta Nizamlanması barəsində Qanunu, AR-nın Milli Bank barəsində Qanunu, AR-nın Gömrük Məcəlləsi və başqa uyğun standart protokollar təşkil edir.

AR-nın Konstitusiyasının 19-cu maddəsinə görə ölkəmizin pul vahidi manatdır. Əlavə olaraq bu maddənin II bəndində qeyd edilir : pulun tədavülə buraxılması da tədavüldən çıxarılması hüququ da tək cə Milli Banka aiddir. Həmin

maddənin III bəndində isə göstərilir ki, ölkə ərazimizdə yalnız manatdan ödəniş vasitəsi kimi istifadə olunmalı, digər pul vahidlərindən ödəniş vasitəsi olaraq istifadə olunması qadağandır.

“Valyuta Nizamlanması barəsində ” AR-nın Qanunu 1994-cü il oktyabr ayının 21-də qəbul olunmuşdur. Sözügedən nizamnamə ilə dövlət ölkəmizdə valyuta prosedurlarının tətbiqi şərtlərini, valyuta nizamlanması və valyuta nəzarəti idarələrin öhdəliklərini və vəzifələrini nizamlayır. Əlavə olaraq hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə yiyələnmək, bu sərvətlərdən faydalanmaq və onlar haqqında fərman vermək sahəsində bəzi hüquq və vəzifələrini ortaya çıxarır.

Sözügedən qanun 3 fəsil, 19 maddədən təşkil edilmişdir. I maddə mühüm anlayışların təyin olunmasına həsr edilmişdir. Burada təyin olunanlar əsasən milli valyuta və milli valyutada sənədlər, xarici valyuta və valyuta sərvətləri, rezident və qeyri-rezidentlərdir. Əlavə olaraq valyuta prosedurları, cari valyuta prosedurları, kapital hərəkəti ilə əlaqədar valyuta prosedurları öz əksini tapmışdır.

Vurğulamalıyıq ki, valyuta prosedurları valyuta sərvətlərinə mülkiyyətlə yanaşı başqa hüquqların keçməsi ilə bağlı prosedurlar, eyni zamanda, ödəniş mexanizmi kimi xarici valyutada ödəniş sənədlərindən yararlanılmasına deyilir. Əlavə olaraq valyuta prosedurlarına valyuta sərvətlərinin ölkəyə gətirilməsi , o cümlədən çıxarılması və göndərilməsi aid edilir.

Valyuta məhdudiyyətlərinə gəldikdə qeyd etməliyik ki, bu qanuna əsasən hüquqi şəxs hesab edilən rezidentlər cari valyuta prosedurlarının tətbiqi üzrə məhdudiyyət qoyulmur. Rezidentlər tərəfindən AR-na gətirilmiş valyutanın xarici ölkələrin mərkəzi banklarının və yaxud başqa maliyyə idarələrinin hesablarında Milli Bankın müstəqil dənərli xarici valyutada saxlamış olduğu vəsaitlər; dəyəri 50 min ABŞ dolları ekvivalentindən çox olduqda gömrük idarələri uyğun informasiyanı Milli Banka sunmalıdır.

2004-cü il dekabr ayının 10-da təsdiqlənmiş “AR-nın Milli Bank barəsində” AR-nın nizamnaməsi qəbul edilmişdir. Nizamnaməyə son dəfə 2014-cü il oktyabr ayının 28-də qəbul olunmuş qanunlara uyğun şəkildə yeniliklər edilmişdir.

Nizamnamə 12 fəsil 66 maddədən təşkil olunubdur. Vurğulamaq lazımdır ki, Milli Bank 2009-cu ildə Mərkəzi Bank adlandırılmışdır.

Nizamnamənin IV maddəsinə görə Milli Bankın məqsədi olaraq, dəyərlərin dəyişməzliyinin təmin olunmasıdır. Dəyərlərin dəyişməzliyinin təmin olun dedikdə dəyərlərin kompleks səviyyəsinin ciddi formada artması və yaxud azalmasının əngəllənməsi düşünülür. Dəyərlərin kompleks səviyyəsinin ciddi şəkildə artımı əhalinin və şirkətlərin gəlirlərinin və yığımlarının dəyərsizləşməsinə nədən olur. Dəyərlərin mütəmadi olaraq azalması isə iqtisadi tənəzzülə təkan verə bilər. Bu halda insanlar ucuzlaşmanın davam edəcəyini düşünərək öz alışlarını ertələyəcəklər. Şirkətlər öz məmulatlarını yaxşı sata bilməyəcək, nəticədə də istehsalın tutumunu və ofislərini ixtisar etmək məcburiyyətində qalacaqlar. Dəyərlərin dəyişməzliyi mühitində iqtisadi subyektlər öz işlərini daha yaxşı proqnozlaşdırmağa bilirlər. Bu səbəbdən də düşünülür ki, Milli Bank tərəfindən respublika ərazisində iqtisadi tərəqqinin dəstəklənməsinin əlverişli yolu dəyərlərin dəyişməzliyinin təmin olunmasıdır.

Nizamnamənin IV maddəsinin dəyər dəyişməzliyi ilə əlaqədar abzasında “səlahiyyətləri daxilində” ifadələrindən yararlanması da təsadüfi deyildir. Əksər məmulat və servislərin dəyərləri dövlət tərəfindən inzibati formada nizamlanır. O cümlədən dəyərlər bir sıra əksər vergi və rüsumların dəyişiminin, həmçinin mövsümi amillərin təsiri ilə dəyişə bilər. Bu səbəbdən də Milli Bank dəyərlərin səviyyəsinə fərmanında olan vasitə və mexanizmlərin yaratdığı imkanlar kontekstində təsir göstərməyə cəhd edir.

Sözündən nizamnaməyə əsasən Milli Bankın mühüm vəzifəsi ölkənin pul və onun ayrılmaz hissəsi olan valyuta siyasətinin təyin olunması və tətbiq edilməsidir. Pul siyasəti ayrı-ayrı vasitələrdən faydalanmaqla həyata keçirilir. Bu vasitələrə dövlətin və Milli Bankın buraxdığı sənədlərlə alqı-satqı prosedurlarının tətbiq edilməsi, Milli Bankın banklara verdiyi kreditlər üzrə % dərəcələrinin təyin edilməsi, bankların məcburi resursları üzrə istəklər və s. aiddir. Monetar vasitələrin köməyi ilə Milli Bank sirkulyasiyada olan pulun miqdarını nizamlamaqla

iqtisadiyyatın artımına, dəyərlərin dəyişməzliyinə, o cümlədən respublikada maliyyə dəyişməzliyinin təmin edilməsinə təsir imkanlarından faydalanır.

Milli Bankın əsas vəzifələrindən biri də AR-nın milli valyutasının emissiya edilməsidir. AR Konstitusiyasının 19-cu maddəsinə görə Milli Bank bu hüququn yeganə sahibidir. Bu səlahiyyət kontekstində Milli Bank mandatda olan kağız və metal pul nişanlarını tədavülə verir və tədavüldən çıxarır, o cümlədən onların dövriyyəsinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər görür.

Milli Bank mandatın rəsmi məzənnəsini də təyin edir. Məzənnə dövlətin xarici iqtisadi münasibətlərinə təsir göstərən meyarlardan biri hesab edilib. Milli Bankın vəzifələrindən biri dövlətin tədiyə balansı statistikasının yığılması və hesabat tədiyə balansının hazırlanmasıdır.

Milli valyutanın məzənnəsinin müdafiəsində və tədiyə balansının nizamlanmasında Milli Bank qızıl-valyuta sərvətlərindən fəal şəkildə faydalanır. Həmçinin Milli Bank dövlətin ona tapşırılan qızıl-valyuta sərvətlərinin qoruyucusu kimi özünü göstərir və bu vaxt onların idarə olunması vəzifəsini tətbiq edir. Nəticədə, bugün beynəlxalq hesablaşmalarda qızıl-valyuta sərvətləri stabilləşmə və “təminatçı” vəzifəsini daşıyır. Milli Bankın qızıl-valyuta sərvətlərinə qızıl, dəyərli metallar və dəyərli daşlar, xarici pul vəsaitləri, xarici ölkələrin mərkəzi banklarının və yaxud başqa maliyyə idarələrinin hesablarında olan xarici pul vəsaitləri və beynəlxalq aləmdə təsdiqlənmiş başqa aktivlər də aiddir.

Milli Bank banklar, kredit ittifaqları və başqa bank olmayan kredit qurumları, o cümlədən poçt rabitəsinin milli operatoru üzərində AR-nın uyğun nizamnamələrinə əsasən lisenziyalaşdırma, nizamlanma və nəzarət vəzifəsini yerinə yetirir. Bu vəzifənin tətbiqi üçün Milli Bank könüllü olmayaraq hüquqi qüvvəyə sahib normativ protokollar qəbullanır və onların yerinə yetirilməsinə periodik şəkildə sunulan hesabatlar və yerlərdə yoxlamalar hesabına nəzarət edir. Bu vəzifə kontekstində Milli Bank dövlətdə banklararası hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün ödəniş sistemlərini qurur, onları idarə edir, bir-biri ilə əlaqələndirir.

Bank fəaliyyətinin nizamlanması və nəzarəti ödəniş sistemlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanması Milli Bank nizamnamə ilə təyin olunmuş azadlıq statusuna yiyələnsə də, öz fəaliyyətini başqa iqtisadi dövlət idarələri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirir. O cümlədən Milli Bank dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə problemlərin müzakirəsində çıxış edir, uyğun təkliflər verir. Milli Bank dövlətin bankı olaraq Mərkəzi Xəzinədarlıq hesablarına servis edir, sözügedən hesablar üzrə mədaxil-məxaric prosedurlarını həyata keçirir.

Milli Bank bəzi durumlarda dövlətə kredit verir. Bu durum əsasən dövlət büdcəsində vəsait azlığı olması zamanı ortaya çıxır. Onda dövlət ortaya çıxan kəsiri ölkə ərazisində qiymətlərin çoxalmasına nədən ola biləcək əlavə pul çapı hesabına yox, başqa borclanma yollarından, misal üçün borc sənədlərinin buraxılması, xarici ölkələrdən və yaxud beynəlxalq qurumlardan kreditin əldəedilməsi və s. Hesabına bağlayır.

Milli Bank fəaliyyətinin aydınlığını yüksəltmək və ictimai etimadı möhkəmləndirmək məqsədilə ictimaiyyəti öz məqsəd və vəzifələrinin tətbiqi ilə əlaqədar vaxtaşırı informasiya verir. Milli Bankın sədri ölkə iqtisadiyyatına, eyni zamanda maliyyə sahəsinin tərəqqisinə əsasən görülən işlərə aid ölkə başçısına hesabat verir. Dövlət büdcəsi proyektinin müzakirəsində Bankın sədri növbəti il üçün pul siyasətinin mühüm meyilləri haqqında AR-nın Milli Məclisinə də informasiya verir. Milli Bankın illik fəaliyyəti ölkə başçımız tərəfindən seçilmiş auditor tərəfindən gözdən keçirilir və maliyyə hesabatı Prezidentə sunulur. Milli Bankın illik hesabatı ictimaiyyətə də bildirilir. Nəticədə, illik hesabat hər il kütləvi məlumat vasitələrində nəşr etdirilir.

Amma onu vurğulamalıyıq ki, bəzi vaxtlar hesabatların nəşri maliyyə sistemində mənfi təsirlərə yol açır. Əksər ölkələr maliyyə dəyişməzliyi barəsində hesabat hazırlamaqdan boyun qaçırırlar. Bunun bəzi nədənləri ola bilər(Şəkərəliyev A.,2009).

II FƏSİL. Azərbaycanca maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1 Azərbaycanca maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili

2014-cü ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yaranmış xarici şoklar nəticəsində Mərkəzi Bank əsasən məzənnə və inflyasiya olaraq iki istiqamətə hədəflənən pul siyasəti tətbiq edir. Bunun üçün pul kütləsi mütəmadi olaraq nəzarətdə saxlanılmalıdır. Hazırda aparılmış siyasət nəticəsində pul bazası kəskin azalmış vəziyyətdədir. Digər önəmli vəziyyət ondan ibarətdir ki, pulun alıcılıq gücü əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Müvafiq olaraq 2015, 2016, 2017-ci illərdə 4%, 12.4% və 12.9% inflyasiya baş vermişdir. Bu fakt real pul bazasının kəskin azalmasını deməyə əsas verir.

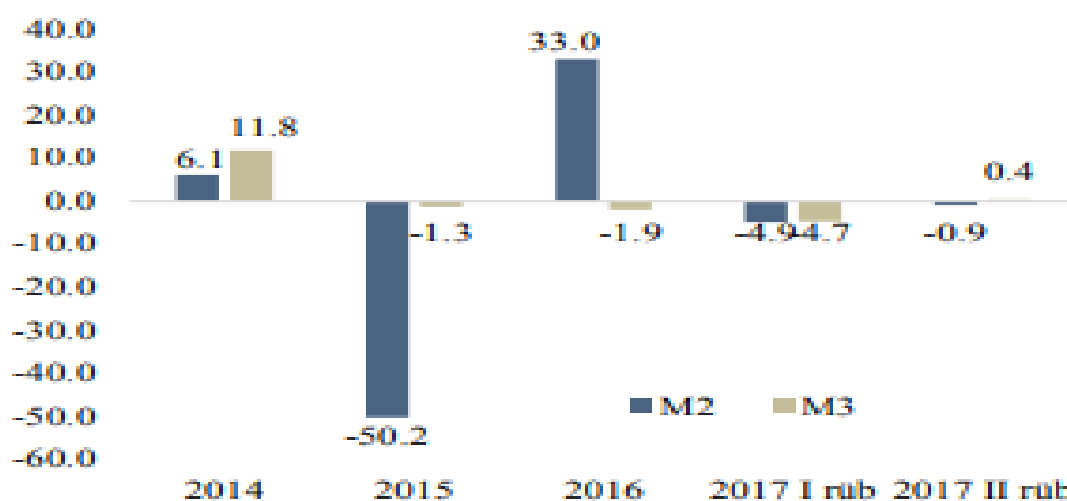
Pul bazasının azaldılmasının inflyasiya və məzənnə risklərinin nəzarətə götürülməsində əhəmiyyətli rolu olsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi aktivliyinin zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən Mərkəzi Bankın pul siyasətini təkmilləşdirməsi lazımdır. Əlavə olaraq iqtisadiyyatda yerli istehsalın dəstəklənməsi yolu ilə uzun müddətli dövrdə qeyri-neft sektorunun payına düşən ixracın artması və yerli tələbatın daxili istehsal hesabına qarşılınması nəticəsində yerli valyuta xarici təsirlərə qarşı daha davamlı hala gəlmiş olacaqdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda son illər qiymətlərin dəyişiminin yalnız təxminən 50 faizi monetar amillərdən asılıdır. Deməli, gələcəkdə Milli Bank müstəqil olaraq özünün inflyasiya üzrə son hədəfi kimi xalis inflyasiyanı götürməlidir. Xalis inflyasiya dedikdə qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsulların qiymətlərinin dəyişimindən və dolayısı vergilərdən təmizlənmiş inflyasiya nəzərdə tutulur. Onu da deyək ki, inflyasiya üzrə hədəf müəyyən diapozonda verilməlidir. Dünya təcrübəsində inflyasiya hədəfinin kəmiyyət parametri maksimum və minimum göstərici kimi göstərilir və onlar arasındakı fərq 2-3 faiz bəndi fərqlənir.

Tədiyyə balansını kompensasiya zamanı inflyasiyanın effektiv idarəsi əvvəlcə sət pul siyasətini istəyir. Məlumdur ki, inflyasiya riskləri zamanı iqtisadi artımın

pul siyasəti ilə təkanı effektiv deyil. Buna əsasən Milli Bank 2017-ci ildə pul təklifi kanallarını uyğun pul proqramı ilə səmərəli məhdudlaşdırılmış və sərt pul siyasətini aparmışdır. Nəticədə, pul bazası 2017-ci ilin başlanğıcında 5.3 faiz çoxalmış və I yarımilliyin sonuna 8274.4 milyon. manat olmuşdur. Sirkulyasiyada olan nağd pul axını 5.5 faiz, manatla müxbir hesablar isə 1.5 faiz çoxalmışdır. I yarım ilin sonunda manatla pul multiplikatoru 1.37 olmuşdur. 2017-ci ilin I yarımillikdə manatla geniş pul axını (M2) 1 faiz aşağı düşərək dövrün axırında 1435.8 milyon. manat olmuşdur. (qrafik 2.1)

Qrafik1. Pul kütləsinin dəyişimi. %-lə

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2017-ci ilin yanvar-iyun ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı

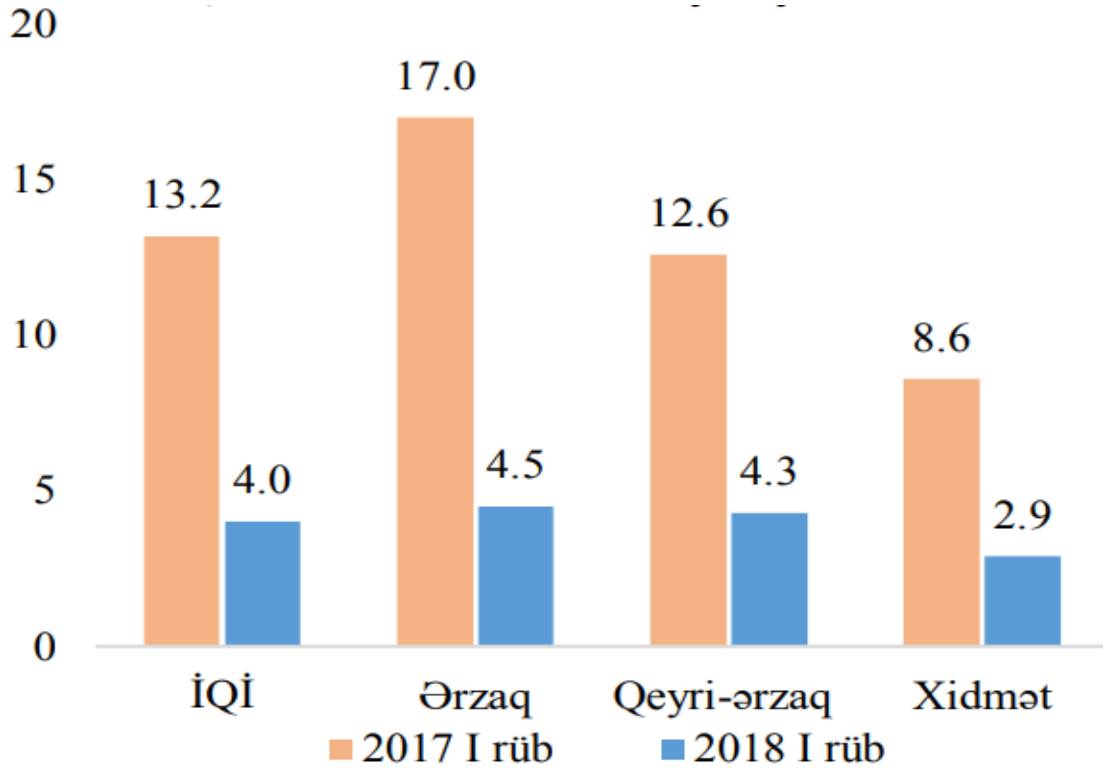
2017-ci ildə də Milli Bank özünün likvidlik prosedurlarını pul təklifi üzrə razılaşdırılmış hədəf kontekstində gerçəkləşdirmişdir. Monetar islahatlar və üzən məzənnəyə keçid zamanı pul bazası monetar siyasətin lövbərini bərpa etmişdir. Nəticədə, Milli Bank pul siyasətinin effektiv strateji konteksti olan inflyasiyanın bilavasitə hədəflənməsi rejiminin həyata keçirərək, pul bazasının pul siyasətinin “bələdçisi” olmuş, analitik və proqnozlaşdırma imkanı artıraraq, o cümlədən kommunikasiya və hesabatlığı inkişaf etmişdir.

Milli Bank ümumi inflyasiya səviyyəsini bir hədəf kimi yalnız hökumətlə birlikdə qəbul edə bilər. Inflyasiyanın hədəflənməsi rejimini tətbiq edən ölkələrin əksəriyyətində mərkəzi bank hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsinə dair məhz hökumətlə birlikdə bəyanat verir. Azərbaycanda da qiymətlərin dəyişimini şərtləndirən amillərin əhəmiyyətli hissəsinin, qeyri-monetar xarakter daşması antiinflyasiya siyasətində Milli Bankla hökumət arasında daha sıx əməkdaşlıq tələb edir.

İnflyasiyanın hədəflənməsi strategiyasına keçiddən sonra valyuta rejiminin daha da liberallaşdırılması, üzən nizamlanan valyuta məzənnəsi rejimindən üzən məzənnə rejiminə keçid imkanları nəzərdən keçirilə bilər. Vurğulayaq ki, valyuta məzənnəsinin qiymətlərə təsirinin azalması da buna şərait yaradır.

2018-ci ilin I rübündə illik inflyasiya aşağı düşmüş, inflyasiya berrəqəmli səviyyəyə düşmüşdür. Inflyasiyanın berrəqəmli səviyyəyə düşməsi əhalinin gerçək gəlirlərinin çoxalmasını dəstəkləyən əsas ünsürlərdən biri olmuşdur. Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) informasiyasına görə 2018-ci ilin I rübündə orta illik inflyasiya 4 faiz olmuşdur. İQİ-nin elementləri hesab edilən ərzaq dəyərləri orta illik 4.6 faiz, qeyri-ərzaq dəyərləri 4.5 faiz, servislər isə

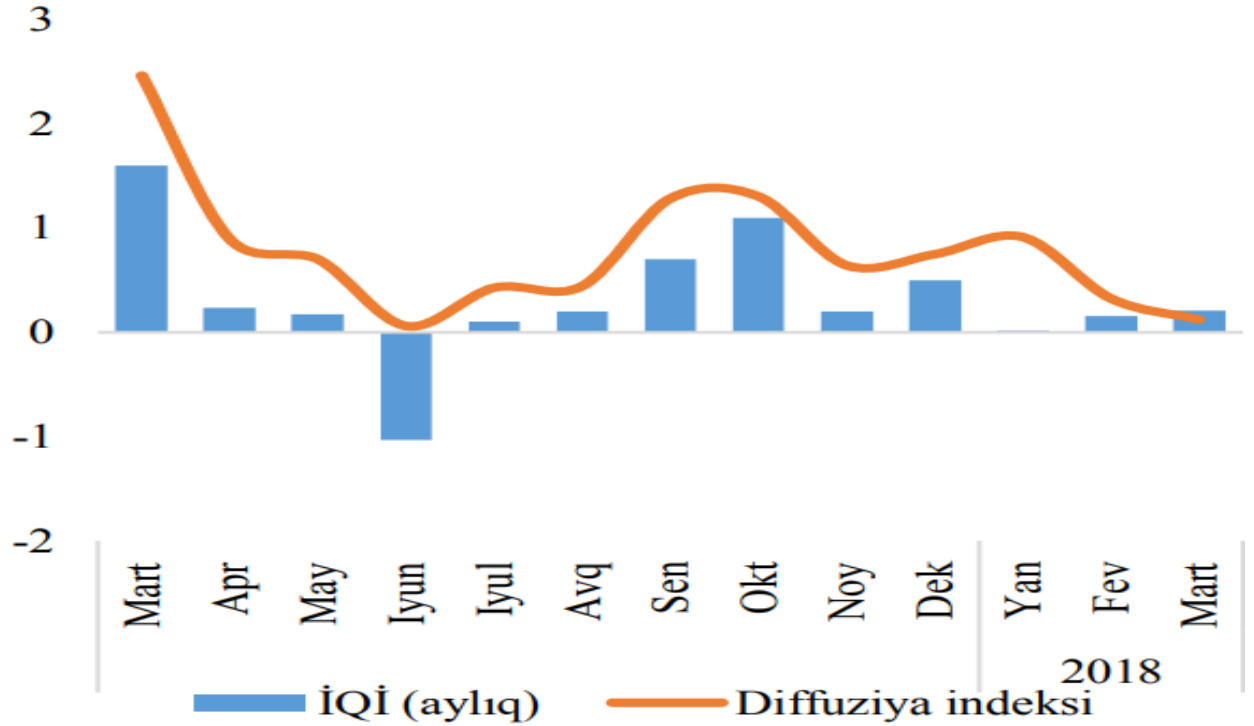
Qrafik2.Orta illik inflyasiya,

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı , səhifə 22 , 09.10.2018

Orta illik inflyasiyanın təxminən 1.8 faiz bəndi ərzaq, 1.2 faiz bəndi qeyri-ərzaq, 2 faiz bəndi isə servislərin payına düşür. 2018-ci ilin I rübündə orta aylıq inflyasiya 0.2 faiz olmuşdur ki, nəticədə bu keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 1.6 faiz bəndi azdır. Bu vaxt ən yüksək inflyasiya mart ayında (0.3 faiz) olmuşdur. İstehlak səbəbində dəyəri artan ,azalan məhsul,eləcə də servislərin sayında fərqi dəyişməsinə göstərən diffuziya indeksi aydın görünür ki, ilin sonunda əvvəllərlə müqayisə aşağı düşmüşdür

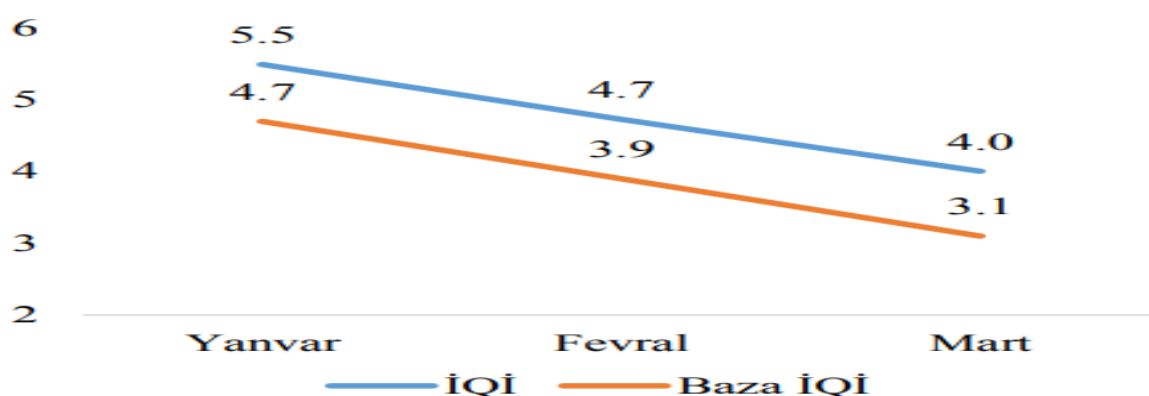
Qrafik 3. İnflyasiyanın miqyası

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, səhifə 22 , 09.10.2018

Edilən analizlərdən məlumdur ki, məzənnə dəyişməzliyi, pul təklifinin intensiv olaraq idarə edilməsi, dünya ərzaq dəyərlərinin dinamikası, məhsul və servis təklifinin artması, eyni zamanda inflyasiya gözləntilərinin zəifləməsi cari ildə birrəqəmli inflyasiyanı şərtləndirən əsas ünsürlər olmuşdur. Dəyərləri dövlət tərəfindən nizamlanan məhsullar və servislər, o cümlədən mövsümi xarakter daşıyan kənd təsərrüfatı məhsulları göz ardı edilərək hesablanan orta illik baza inflyasiya 2018-ci ilin yanvar-mart aylarında 3.2 faiz olmuşdur

Qrafik4. İstehlakçı Qiymətləri İndeksi, 2018, orta illik

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, səhifə 23 , 09.10.2018

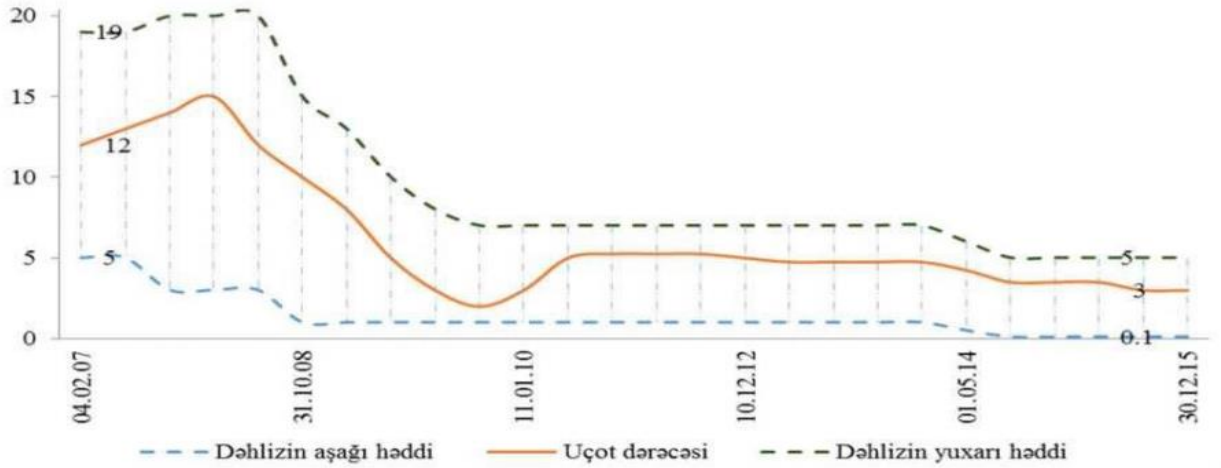
DSK-nın informasiyalarına görə ölkədə emal edilən bütün mal və servislərin dəyər dəyişməsinə göstərən ÜDM deflyatoru 2018-ci ilin yanvar-mart aylarında 9.8 faiz olmuşdur. Nəticədə bu dünya bazarında neftin dəyərinin artımı ilə bağlıdır. Bir il müddətində uyğun vaxta nəzərən sənaye məhsullarının istehsalçı dəyərləri indeksi 18.7 faiz artmışdır. Dəyər artımı emal sənayesi üzrə 15 faiz olmuşdur. Sahə üzrə ən çox bahalaşma tütün məhsulları, avtomobil və qoşquların istehsalı (19%) poliqrafiya fəaliyyəti (27.3 faiz), neft emalı (20 faiz), sənayesinin payına düşür.

2.2 Azərbaycanda maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

2015-ci ildə də pul siyasətinə aid qərarların təsdiqi zamanı pul siyasətinin yürüdülməsi mühiti və qiymət dəyişməzliyinə yiyələnmə perspektivləri əsas götürülmüşdür. İnflyasiyanın məqbul səviyyədə olduğunu əsas götürməklə qeyri-neft sahəsində iqtisadi yüksəlişə maliyyə dəstəyini qüvvətləndirmək, kredit faizlərinin azalmasını intensivləşdirməklə yatırımlara təkan vermək, kiçik və orta

biznesin maliyyələşməsinin və əhalinin ipoteka kreditləşməsinin dəyərinin çoxalmasına monetar imkan yaratmaq üçün 2015-ci il iyul ayının 13-dən Milli Bankın uçot dərəcəsi 3.4 faizdən 3 faizə kimi aşağı düşmüşdür.

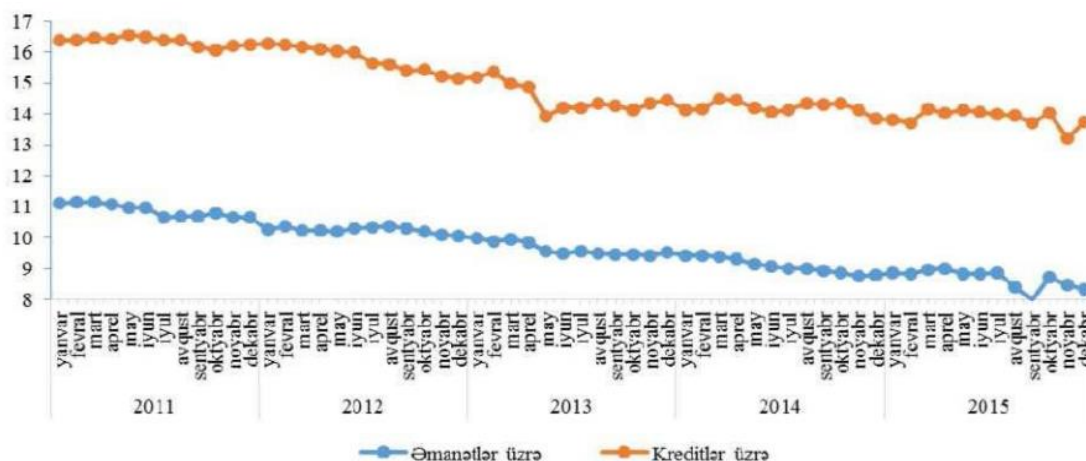
Qrafik 5.Faiz dahlizlərinin parametrləri %

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2015-cı ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, 10.10.2018

Milli Bankın pul siyasəti qərarları bank sahəsində % dərəcələrinin dəyişiminə təsir edən ünsürlərdən biri olmuşdur. Bir il müddətində manatla ümumi kreditlər üzrə % dərəcəsi 0.2 faiz bəndi, eyni zamanda hüquqi kəslərə kreditlər üzrə % dərəcələri 1.7 faiz bəndi azalmışdır. Əmanətlər üzrə isə % dərəcələri il ərzində 0.5 faiz bəndi aşağı düşmüşdür.

Qrafik 6. Manatla nominal faizdərəcələri (AMB)

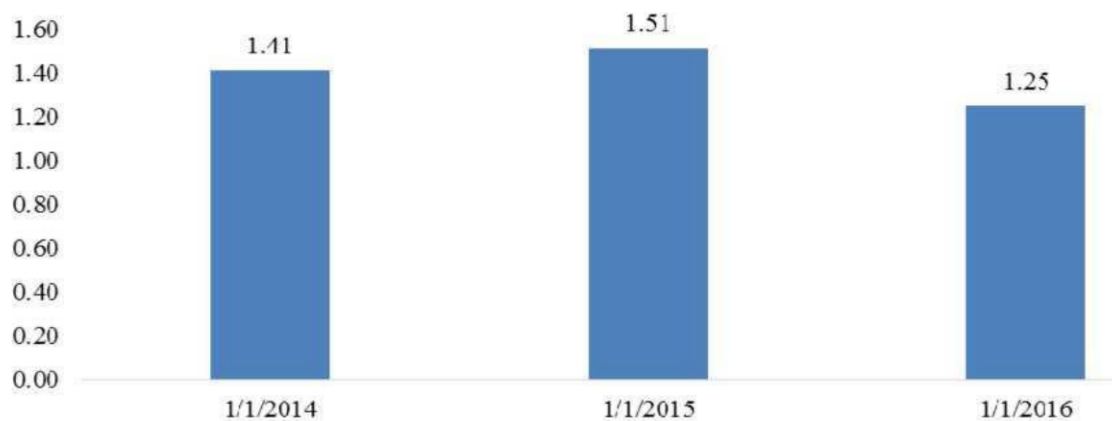

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, dekabr 2015 Statistika bülleteni, 10.10.2018

Pul axınının dəyişməndəki son meyilləri əsas götürərək, eyni zamanda faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə təkan verməklə iqtisadi yüksəlişə dəstək olmaq üçün Milli Bankın üzvlərinin fevralın 26-sı verdiyi qərara görə bankların bütün depozitləri üzrə məcburi resurs norması 2 faizdən 0.5 faizə düşmüşdür.

Hesabat ilində manatla pul bazası 40.3 faiz zəifləyərək ilin axırına 6901.8 milyon manat olmuşdur. Pul bazasının miqdarına dollarlaşma və hökumət hesabları qalıqlarının dəyişməsi azaldıcı, başqa ünsürlər isə artırıcı təsir etmişdir. Bank sisteminin pul yaratma bacarığını göstərən pul multiplikatorunun səviyyəsində azalma baş vermişdir.

Qrafik 7. Manatla pul multiplikatoru

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytıdan əldə edilmiş məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

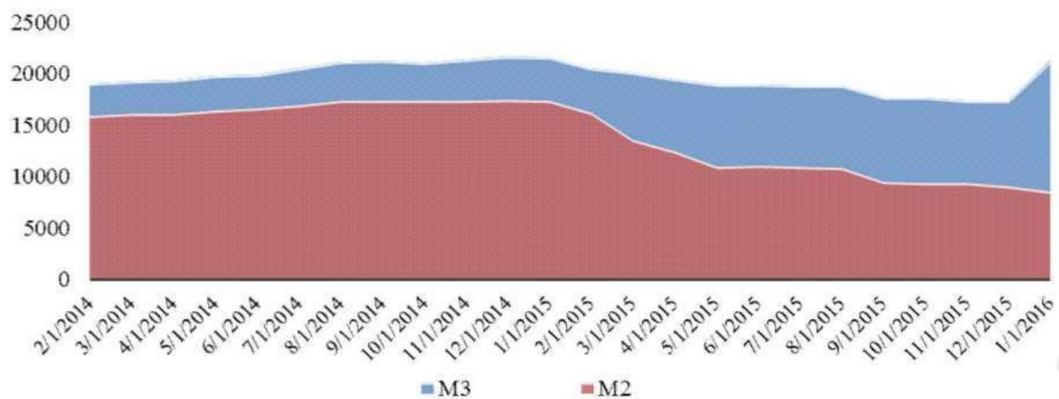
Bir il müddətində manatla pul axını (M2) 50.7 faiz azalaraq dövrün axırına 8623.1 milyon. manat olmuşdur. Geniş anlamda manatla pul kütləsi nağd pul kütləsi hesabına zəifləmişdir. Hesabat ilində geniş pul kütləsi (M3) 1.2 faiz azalaraq 21318.5 milyon. manat olmuşdur.

Cədvəl 1. Pul aqreqləri mln, manatla

	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
M0	10459	10153	4776
M1	12737	12830	6897
M2	16435	17436	8613
M3	19289	21566	21319

Mənbə: DSK,DSK-ın məlumatları əsasında AMB-ın hesablamaları

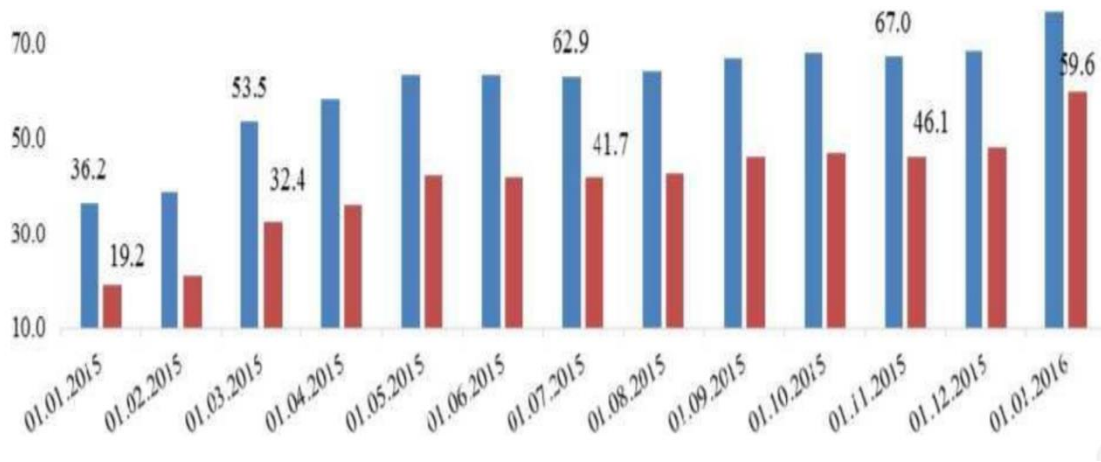
Qrafik 8.Pulaqreqlərinin dinamikasımilyon, manatla

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2015-cı ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı,səhifə 39, 11.10.2018

2015-ci ildə dollarlaşma prosesi sürətlənmişdir. Xarici valyutada depozitlərin cəmi əmanət və depozitlərdə xüsusi həcmi ilin axırına 76.7 faiz olmuşdur.

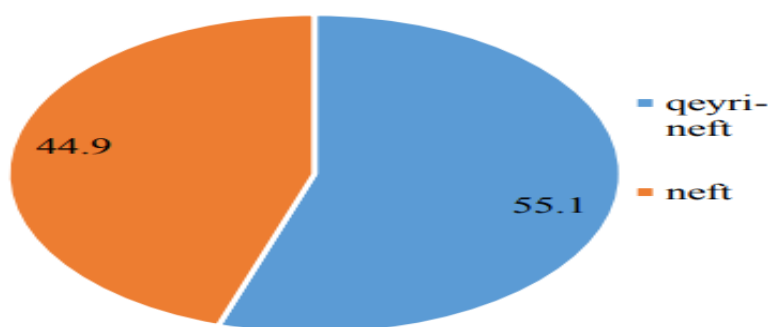
Qrafik 9. Xarici valyutada depozitlərin cəmi əmanət və depozitlərdə xüsusi həcmi

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, səhifə 39, 11.10.2018

İqtisadi artım. DSK-nın verdiyi informasiyalara görə 2018-ci ilin I rübündə ÜDM gerçək mənada 2.4 faiz çoxalmış və nominal olaraq 17.3 milyard. manat olmuşdu. 2018-ci il yanvar və mart ayları aralığında mədənçıxarma sənayesində 9.5 milyon ton əmtəlik xam neft, 4.5 milyon m³ əmtəlik təbii qaz hasil edilmişdir. Neft hasilatı 2.3 faiz çoxalmış, qaz hasilatı isə 5.7 faiz aşağı düşmüşdür.

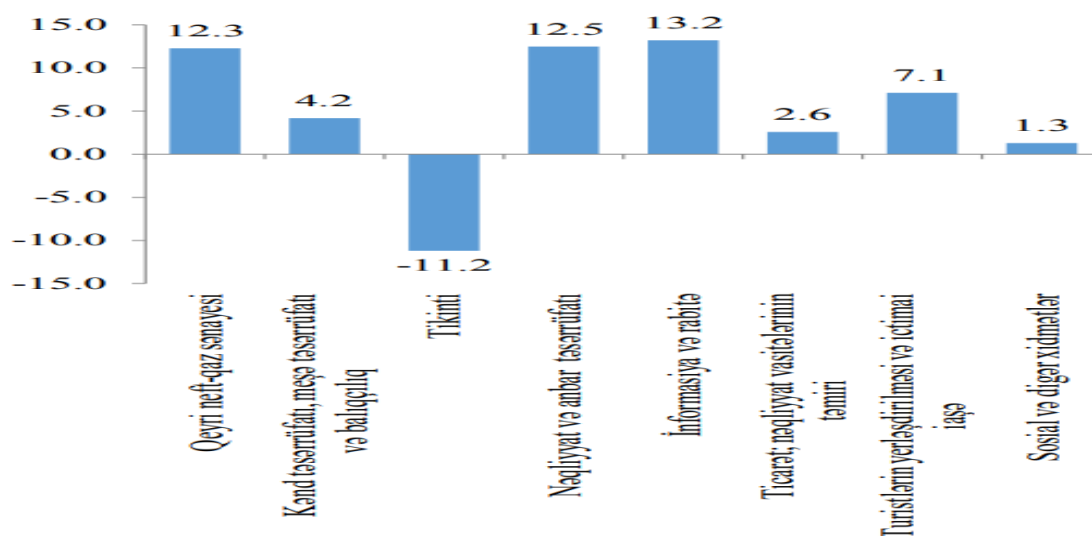
Qrafik 10. İqtisadi artımın sektorlar üzrə bölgüsü, %-lə

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, səhifə 19, 12.10.2018

Qeyri-neft sahəsində 2018-ci ilin əvvəlki 3 ayında ərsəyə gətirilən ƏD 2017-ci ilin uyğun dövrünə nisbətən gerçək mənada 2.8 faiz çoxalmış və nominal olaraq 9.4 milyard manat olmuşdur. Onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 55.2 faiz olmuşdur. 2018-ci ilin I rübündə qeyri-neft sahəsinin bəzi istiqamətləri üzrə artım nəzərdə saxlanılmışdır.

Qrafik 11. 2018-ci ilin I rübündə sahələr üzrə yaradılan əlavə dəyərin artımı, ö.i.m.d.n., %

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-ci ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, səhifə 20, 12.10.2018

Modern pul sistemində pul öz vəzifəsini icra edir və iqtisadiyyatın tələbinə müvafiq optimal tədavül olunur.

Pulların təklifi və tədavülə ötürülməsinin nizamlanması əksər ölkələrdə Milli Bank tərəfindən tətbiq edilir. Bunun üçün istənilən ölkənin Milli Bankında miqdar ölçülərindən faydalanmaq vacibdir. Bu cür ölçülər pul axını göstəricilərindəndir. Ölkəmizdə kredit qoyuluşlarının kredit qurumları üzrə və bank sistemi üzrə strukturu dünya praktiki fəaliyyətinə əsaslanaraq bank sistemində özəl sahənin payının çoxalması ilə sonlanmışdır.(Cədvəl 2)

Cədvəl 2. Kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu

	<i>illər</i>								
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (01.07.17)
Real sektora kredit qoyuluşu									
Cəmi kredit qoyuluşları	1441.0	9163.4	9850.3	12243.7	15422.9	18542.6	21730.4	16444.6	12860.8
Dövlət bankları, mln manat	748.4	3901.8	3300.0	4136.1	5300.3	6143.7	7289.4	5749.3	2895.8
xüsusi çəkisi, %-lə	51.8	42.5	33.6	33.7	34.3	33.2	33.5	35.0	22.4
Özəl banklar									
<i>cəmi</i>									
mln manat	653.1	5069.9	6298.8	7785.5	9689.4	11873.6	13875.2	10222.0	9512.8
xüsusi çəkisi, %-lə	45.4	55.4	63.8	63.5	62.8	64.0	63.8	62.2	74.0
<i>Eynizamanda, xaricikapitallıbanklar</i>									
milyon manat	236.5	2306.3	3002.0	3394.0	4612.5	5580.1	6394.1	4328.8	3829.1
xüsusi çəkisi, %-lə	18.3	25.2	30.5	27.7	29.9	30.1	29.4	26.3	29.8
<i>bundan 100%-li xaricikapitallıbanklar</i>									
mln manat	25.9	464.3	586.2	759.4	1034.7	1388.6	1564.5	1248.8	1091.8
xüsusi çəkisi, %-lə	1.8	5.1	6.0	6.3	6.7	7.5	7.2	7.6	8.5
Qeyri-bank kredit qurumları									
mln manat	39.6	191.6	251.6	321.1	433.1	525.3	566.0	473.4	452.4
xüsusi çəkisi, %-lə	2.7	2.1	2.6	2.6	2.8	2.8	2.6	2.9	3.5

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Büttəlen, N 07, 2017 s. 16

Cədvəl 3. Azərbaycan bank sisteminin strukturu (2009-2015-ci illər)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bankların sayı, eyni zamanda	46	45	44	43	44	45	45
dövlət bankları	1	1	1	1	1	2	3
xaricikapitalarınsayı, o cümlədən	24	22	23	22	22	23	23
nizamnamə kapitalının 50%-dən çoxunu təşkil edən	8	7	7	6	7	8	7
Bank olmayankreditqurumlarınınsayı, o cümlədən:	95	102	125	133	147	157	158
kredit ittifaqları	77	82	96	104	112	109	108
beynəlxalq hümanitar təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilən kredit təşkilatları, o cümlədən	18	18	27	28	36	47	46
Filiallar	53	56	75	113	183	213	227
başqa bank olmayankreditqurumlarınınsayı, eynizamanda:	1	1	1	1	1	1	1
Filiallar	12	12	12	12	12	12	12

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. İllik hesabat – 2015, s. 53

Beləliklə də son dövrlər ölkəmizdə pul siyasətinin son və aralıq məqsədləri arasında müəyyənləşdirilmiş kombinasiyalar ölkədə makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olmasına şərait yaratmışdır. Pul siyasətinin çevikliyi artırmaq, onun iqtisadi situasiyaya daha da adekvat olmasını təmin etmək üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin təşkili imkanları nəzərdən keçirilə bilər:

1. Milli Bankda inflyasiya modelinin təkmilləşdirilməsi əsasında inflyasiyanın proqnozlaşdırılması sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi;

2. İnflyasiya ilə aralıq hədəflər olan pul axını, faiz dərəcəsi və valyuta məzənnəsi arasındakı asılılıqların ekonometrik metodların tətbiqi ilə daha dərindən araşdırılması;

3. Azərbaycanda gələcəkdə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçid imkanlarının araşdırılması;

4. Gələcəkdə Milli Bankın pul siyasətinin son hədəfi kimi xalis inflyasiya göstəricisinin götürülməsi məsələsinə baxılması;

5. Milli Bank son məqsəd üzrə hədəf müəyyənləşdirərkən inflyasiya gözləmələrini də nəzərə alacaq. İnflyasiya gözləmələrinin inflyasiya səviyyəsinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri olmasını nəzərə alaraq onun ölçülməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün gələcəkdə dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla iqtisadi agentlər arasında xüsusi sorğuların keçirilməsi imkanları nəzərdə keçiriləcəkdir.

Son dövrlər . Azərbaycanda valyuta məzənnəsinin inflyasiyaya təsirinin azalması meyli onun aralıq məqsəd kimi rolunu azaltmağa şərait yaradır. Belə olan şəraitdə gələcəkdə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçidlə eyni zamanda üzən nizamlanan valyuta, məzənnəsi rejimindən tam üzən məzənnə rejiminə keçid imkanlarına da baxılmalıdır.

2.3 Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanması monetar aspektləri: reallıqlar və perspektivlər

Qloballaşmanın əsas xüsusiyyətləri içərisində ölkələr arasında kapital axınının genişlənməsini, beynəlxalq valyuta, kredit və fond bazarlarının inkişafını, beynəlxalq hesablaşma və pul köçürmələrinin sürətlənməsini, həmçinin beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının dünya ölkələrinə təsirinin güclənməsini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Son illər bu şərtlər daxilində maliyyə qloballaşması iqtisadi qloballaşma prosesinin əsas xarakteristikasına çevrilib. Bunun nəticəsidir ki, beynəlxalq bazarlarda əmtəə və servislərin alışı və satışı dövriyyələrinə nisbətən maliyyə əməliyyatlarının daha yüksək sürətlə artdığı müşahidə olunur. Maliyyə qloballaşması genişləndikcə, valyuta münasibətlərinin ölkələr arasındakı iqtisadi

əlaqələrə təsiri daha da güclənir, Ölkə daxilində aparılan valyuta siyasəti, valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması, ikitərəfli valyuta məzənnələri, tədiyyə balansının mövcud vəziyyəti, ölkələrarası kapital axını və hesablaşmaların aparılması forması xarici iqtisadi əlaqələrin tərəqqisində vacib rol oynayır.

Müasir dünya iqtisadiyyatında valyuta məzənnələri iqtisadi tərəqqinin mühüm göstəricilərindən və dövlətin maliyyə siyasətinin əsas alətlərindən biridir. Ölkədə investisiya mühiti, iqtisadiyyatdakı struktur dəyişikliklərinin intensivliyi, əhalinin yaşam səviyyəsi və əmək məhsuldarlığı ilə yanaşı, real valyuta məzənnəsi də, iqtisadi artıma təsir edən ünsürlər arasında mühüm yer tutur. Ölkənin xarici ticarət şəraitinin yaxşılaşdırılmasında və əlverişli xarici ticarət sisteminin təşəkkülündə valyuta-məzənnə münasibətləri mühüm rol oynayır.

Pul siyasətinin mühüm hədəfini inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə bərpası həyata keçiriləcəkdir. Bunun üçün Milli Bank klassik nizamlama mexanizmləri ilə pul axınının artım tempinə təsir göstərməyə cəhd edəcəkdir. Həmçinin, uzun zaman ərzində inflyasiyaya və iqtisadi tsiklə təsir nöqtəyi-nəzərindən pul siyasətinin müasir,

daha effektiv rejiminin həyata keçirilməsi meyində mühüm makroiqtisadi, institusional və struktur prinsiplərin tətbiqi nəzərdə saxlanacaqdır. Həmin prinsiplər cərgəsində çevik məzənnə rejimi xüsusi rol oynayır. Çevik məzənnə rejimi pul axını və % dərəcələri üzərində daha ciddi monetar nəzarəti həyata keçirir. İqtisadiyyatın və eksportun şaxələnməsi fiskal möhkəmliyin daha da artması, maliyyə bazarının tərəqqisi və % dərəcəsinin inflyasiya üzərində mühüm təsir mexanizminə dönməsi bu rejimə keçid üçün xüsusi məna kəsb edir.

Məzənnə siyasəti valyuta bazarında istək və təklif arasında kompensasiyanın bərpasına və manatın dollara qarşı məzənnəsinin səmərəli tərəddüdlərinin əngəllənməsinə istiqamətlənməlidir. Bu mühitdə iqtisadi subyektlər hesabına məzənnə risklərinin daha ciddi idarə olunmasının faydası çoxalır. Məzənnə siyasətinin parametrləri tədiyyə balansının durumu, bank sahəsində maliyyə dəyişməzliyi hədəfləri və qeyri-neft eksportunun çəkişmə bacarığının müdafiəsi vəzifəsi əsas götürülməklə təyin ediləcəkdir.

Manatın məzənnəsinin fundamental dəyişməzliyi makroiqtisadi və maliyyə dəyişməzliyinin vacib ünsürlərindən biri hesab edilir. Milli Bank özünün pul proqramında bilavasitə və dolaylı monetar vasitələr ilə pul axınının artım tempinin inflyasiya hədəfinə adekvat olan səviyyədə nizamlanmasını nəzərdə tutur. Pul siyasəti mexanizmlərinin parametrləri, eyni zamanda % dəhlizi və məcburi resurs normaları iqtisadi aktivlik tsiklindən, maliyyə bazarlarındakı durumdan asılı şəkildə təyin edəcəkdir. Pul siyasəti vasitələrinin tətbiqinin makroiqtisadi faydasının artmasına zəmin yaratmaq üçün növbəti ildə də Milli Bank maliyyə bazarlarının tərəqqisini dəstəkləməkdə davam edəcəkdir.

Valyuta-məzənnə siyasətində əsas məsələlərdən biri düzgün valyuta- məzənnə sisteminin müəyyən edilməsidir. BVF valyuta məzənnə sisteminin 10 əsas növünü fərqləndirir. Ancaq ümumilikdə valyuta məzənnəsi sistemi sabit- tənzimlənən məzənnə sistemi (fixed) və sərbəst-dəyişkən məzənnə sistemi (freely fluctuating) olmaqla 2 qrupa ayrılır. Sabit-tənzimlənən valyuta məzənnəsi sistemində mərkəzi banklar milli valyutanın ucuzlaşması və ya bahalaşmasının qarşısını almaq məqsədilə valyuta bazarına müdaxilə edir və xarici valyutaların alqı-satqısını həyata keçirməklə xarici valyutaya tələb-təklifin kəskin fərqlənməsinə imkan vermir. Bu sistemin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, milli valyutanın məzənnəsi beynəlxalq dönərliliyi qəbul edilmiş bir valyutaya bağlı olur və digər valyutalara nisbətən məzənnə isə ancaq çarpaz-məzənnə əsasında təyin edilir. Sərbəst-dəyişkən məzənnə sistemində isə (bəzən buna “üzən” məzənnə sistemi deyilir) valyuta bazarına hökumətin heç bir müdaxiləsi olmur və milli valyutanın məzənnəsi bazarda xarici valyutaya olan istək və təklif əsasında formalaşır. Hər iki sistemin mənfi və müsbət tərəfləri vardır.

Sabit-tənzimlənən valyuta məzənnəsi sisteminin mənfi cəhətləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

-əgər tədiyyə balansında kəsir artırsa, valyuta bazarında tarazlığı qorumaq üçün hökumət valyuta ehtiyatları tükənənə qədər istifadə edir. Nəticədə ehtiyatların qurtarması ilə valyuta bazarında baş verən kəskin dalğalanmalar milli valyutanın devalvasiyasına gətirib çıxarır;

-əgər ölkəyə xarici valyuta axım sürətli olarsa və valyuta bazarında təklif tələbi üstələyərsə, mərkəzi banklar milli valyutaya tələbi qarşılamaq üçün əlavə emissiya etməyə məcbur olurlar. Bu, pul kütləsinin artmasına gətirib çıxarır və nəticədə, ölkə daxilində inflyasiya qaçılmaz olur.

Sərbəst-dəyişkən valyuta məzənnəsi sistemlərinin isə mənfi tərəfləri aşağıdakılardır:

- -milli valyutanın xarici valyutalar ilə müqayisədə məzənnələrinin tez-tez dəyişməsi idxal-ixrac əməliyyatlarında və ölkədə riskləri artırır. Bu isə xarici iqtisadi münasibətləri və əmtəələrin hərəkətini ləngidir;
- -məzənnələrin dəyişməsindən istifadə edərək valyuta bazarında möhtəkirlilik əməliyyatları genişlənir.

Ancaq bütün bu mənfi tərəflərə baxmayaraq, bütün dünyada iqtisadi və valyuta sferalarının sərbəst-dəyişən valyuta məzənnələrinin tətbiq edilməsi sürətlənib. Bu baxımdan, gələcəkdə Azərbaycanda da sərbəst-dəyişən valyuta məzənnələrinin tətbiq edilməsi qaçılmaz olacaq.

Vurğulayaq ki, hal-hazırda Azərbaycanın valyuta birjalarında istək və təklifdən asılı olan sabit tənzimlənən valyuta məzənnəsi fəaliyyət göstərir.

Milli Bank ölkədə makroiqtisadi sabitliyinin təmin edilməsinə yiyələnmək məqsədilə beynəlxalq standartlara uyğun pul siyasətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirir. Son illər isə aparıcı valyuta məzənnələrinin tərəddüdləri əksər ölkələrdə, həmçinin ölkəmizdə məzənnə siyasətinin əhəmiyyətini çoxaltmışdır..Ölkəmizdə milli valyutanın məzənnəsi dollara əsasən formalaşması bu valyutanın dünyanın başqa aparıcı valyutalarına qarşı yetəri qədər dəyişkən olması zamanı nominal effektiv hədəfə nail olunmasını mürəkkəbləşdirir. Mərkəzi Bank ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrində dünyanın aparıcı valyutalarının rolunu nəzərə alaraq, son mərhələdə səbatın optimal strukturuna nail olmağı nəzərdə tutur.

Xronologiya göstərir ki, Azərbaycanda 1995-ci ildən etibarən manatla dollar arasında sabit kurs siyasəti yürüdülməsinə çalışılır. Həmin dövrdən indiyədək dollar-manat məzənnəsi sabit qalmamışdır. Belə ki, 2018-cu ildə manatın ABŞ

dolları ilə müqayisədə məzənnəsi 1 dollar 170,25 AZN nisbətində qədər bahalaşmışdır.

Ancaq dünya praktiki fəaliyyəti göstərir ki, xarici valyutaların bazarda sərbəst satılmasına baxmayaraq, mərkəzi banklar milli valyuta məzənnəsini tənzim etmək üçün tez-tez müdaxilə etdiklərindən, nominal valyuta məzənnəsinin səviyyəsi reallığı əks etdirmir. Bu səbəbdən də, real valyuta məzənnəsinin hesablanması mühüm məna daşıyır. Məhz iqtisadi proseslərə ən çox təsir göstərən göstərici də, real valyuta məzənnəsidir. Azərbaycanda real valyuta məzənnəsinin iqtisadi artıma təsirini daha dəqiq öyrənmək üçün bir sıra göstəricilərin, məsələn, nominal və real valyuta məzənnələrinin, valyutanın alıcılıq qabiliyyəti paritetinin, real effektiv valyuta məzənnələrinin hesablanması və müqayisə edilərək təhlil edilməsi zəruridir. Real valyuta məzənnəsi müxtəlif ölkələrdəki istehlak dəyərləri indeksi və nominal valyuta məzənnələri əsasında hesablanır. Bu göstəricilər ilə yanaşı, müasir dövrdə bütün ölkələrdə valyuta məzənnələrinin iqtisadi proseslərə təsirini daha dəqiq müəyyən etmək üçün nominal və real effektiv valyuta məzənnələrindən geniş istifadə edilir. (Kəlbəyev Y.A.).

Ölkəmizin qeyri-neft sahəsinin xarici ticarət əlaqələrində MDB ölkələri və Gürcüstan əsas yer tutduğundan Azərbaycan manatının bu ölkələrin valyutalarına nisbətən dəyişməsinin öyrənilməsi xüsusi məna kəsb edir. Bunu nəzərə alaraq, təhlil olunan dövrdə Azərbaycan manatının MDB ölkələrinin milli valyutaları ilə nominal və real çoxtərəfli valyuta məzənnələri hesablanmışdır. Xarici ticarəti əks etdirən məlumatlarda aydın olur ki, Azərbaycanın ixrac və idxal əməliyyatlarında MDB respublikaları arasında Rusiya, Ukrayna və Gürcüstan yüksək xüsusi çəkiyə malikdirlər. Müvafiq olaraq, bu ölkələrdə istehlak qiymətləri indeksinin dəyişməsi və Azərbaycan manatının bu ölkələrin milli valyutaları ilə müqayisədə nominal məzənnəsinin dəyişməsi manatın MDB respublikalarının milli valyutalarına nisbətən çoxtərəfli effektiv valyuta məzənnələrinə təsiri daha çoxdur.

III FƏSİL. Azərbaycanada maliyyə sektorunda sabitliyinin təmin olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Bütçə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi makromaliyyə sabitliyinin dayanıqlığının təmin olunmasında prioritet istiqamət kimi

Ölkənin pul-kredit siyasətini aparılması Mərkəzi Banka məxsusdur. İqtisadi tənzimləmənin strateji məqsədlərini biləvasitə nəzarətdə saxlayaraq onlara təsir imkanları olan Mərkəzi Bank həmin məqsədinə çatmaq üçün pul-kredit siyasəti alətləri vasitəsilə təsir etməyi, pul aqreqlərindən istifadəni mümkün hala gətirir. Monetarizm konsepsiyası kontekstində, pul-kredit siyasətinin alətlərinin aralıq hədəflərlə birbaşa asılılığın davamı kimi, iqtisadi tənzimləmədə aralıq hədəflərə nail olmaq üçün əməliyyat hədəflərindən istifadə olunur. Pul siyasəti üzrə əsl məqsədə çatmaq üçün aralıq hədəflər müəyyən olunur. Aralıq hədəf olaraq pul kütləsi ilə yanaşı nominal effektiv məzənnədən də istifadə edilir. AR-da pul kütləsi və həmçinin, nominal effektiv məzənnədən pul siyasətinin mövcud aralıq məqsədləri kimi istifadəsi uzunmüddətli dövrdə inflyasiya dinamikasının sırf qeyd olunan parametrlərdən asılılığı ilə bağlıdır.

Pul siyasətinin əməliyyat hədəfi aralıq hədəflərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Əməliyyat hədəfi manatın dollara nisbətdə ikitərəfli nominal məzənnəsidir. Pul siyasətinə aid verilən gündəlik qərarlar manatın da ABŞ dollarının da məzənnəsinin dəyişməsində bir başa özünü göstərir. (Ələsgərov, A.N.).

Pul-kredit sferasının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi o zaman müsbət nəticə göstəriri ki, dövlət MB xətti ilə xüsusi sektorun fəaliyyətinə öz təsirini göstərmək imkanına sahib olsun. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu prinsip bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə pul-kredit sisteminin özəyini təşkil edir və bu tənzimləmə qarşılıqlı əlaqədə olan iki və daha artıq istiqamətdə tətbiq olunur.

AR-da investisiya məqsədilə cəlb olunan vəsaitlərin kreditorları qismində beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə birgə xarici kommersiya bankları da çıxış edir. Sözü gedən kreditlərin ödənilməsi üçün 10 ildən artıq müddətə düşünülmüşdür.

Ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və maliyyə sabitliyinin əldə olunması bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Bunun üçün hökumət dəqiq maliyyə strategiyasını, yəni perspektiv üçün nəzərdə tutulmuş və dövlətin iqtisadi və sosial strategiyası ilə müəyyən edilən irimiqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutan maliyyə siyasətinin uzunmüddətli kursunu işləyib hazırlamalıdır. Bu məqsədlə maliyyənin əsas inkişaf tendensiyalarını müəyyənləşdirmək, ondan istifadənin əsas konsepsiyalarını formalaşdırmaq maliyyə münasibətlərinin təşkili prinsiplərini araşdırmaq lazımdır.

Uzunmüddətli konsepsiyaların və məqsədli proqramların seçimi ilk növbədə, iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqamətlərinin həyata keçirilməsi üçün mərkəzləşdirilməsi üçün vacibdir. Maliyyə siyasətinin və onu təşkil edən elementlərinin mahiyyəti, məqsədi və həyata keçirilmə mexanizminə dərin yanaşma olmalıdır ki, maliyyə siyasətinin qarşısında duran məsələlər düzgün həll olunsun. Maliyyə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin xarici təcrübəsi böyük maraq doğurur. Azərbaycanın büdcə sisteminin qurulması üçün, şübhəsiz ki, artıq fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarını formalaşdırmış digər dövlətlərin geniş təcrübəsindən istifadə böyük səmərə verə bilər.

Bu məsələyə elmi yanaşma, maliyyə siyasətini müəyyənləşdirən bütün amillərin öyrənilməsi onun nisbi müstəqilliyinin obyektiv iqtisadi münasibətlərinin təsirindən çıxmadığına zəmanət ola bilər.

Təcrübə göstərir ki, maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatdan ayrılması ciddi çətinliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Maliyyə siyasətinin işlənməsinə elmi yanaşma onun cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunu və maliyyə nəzəriyyəsinin nəticələrinin daimi uçotunu nəzə alınır.

Hazırda iqtisadçıların diqqətini çəkən daha bir problem pul kütləsinin sterilizə olunmasının əlverişli üsullarını tapmaqdır. İqtisadçılar belə hesab edirlər: pul kütləsi artarsa bu gələcəkdə iqtisadiyyatın inkişafına mənfi təsir göstərər ki, bu da öz növbəsində inflyasiyanın sürətinin artmasına gətirib çıxara bilər. Bu yarana biləcək problemi aradan qaldırmaq üçün perspektivdə büdcə siyasətinin aşağıda qeyd olunan tədbirlərinin görülməsi mümkündür(Hüseynov A. A. 2015).

- Xarici borcun ödənilməsini sürətləndirmək;
- Maliyyə Nazirliyinin Mərkəzi Banka ödəniləcək olan borcunun ödənilməsi;

Büdcə siyasətinin xərclər sahəsində perspektiv vəzifələri aşağıdakılardır;

- sərt xərc smetaları büdcə təşkilatları üçün təyin etmək;
- büdcə xərclərinin Tasionallığının qiymətləndirilməsinin daha səmərəli

metodlarını tətbiq etmək;

- ali təhsil müəssisələri şəbəkəsinin optimalaşdırılması;
- sosialgüzlərləvəödəmələrsistemininyenidənqurulmasıkonsep-

siyasınınişlənməsi;

- müsabiqəəsasındadövləttədarükününhəyatakeçirilməsi;
- əməkazarındadövlətxidmətininrəqabətqabiliyyətiniartırmaqməqsədilə

dövlətxidmətçilərininəməkhaqlarınınartırılması;

- pensiyasistemininyenimodelinəkeçidmexanizmininhəyatakeçirilməsi.

Yeni sistemə müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin inkişafında əsas şərt büdcənin tərkibini və onun siyasətini müəyyənləşdirməkdir. Büdcə siyasəti dedikdə müəyyən iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün büdcənin həcmi və tarazlığının tənzimlənməsidir.Dövlət büdcəsinin tarazlığı öz növbəsində ümumi iqtisadi tarazlığa həm müsbət həm də mənfi təsir edə bilər.(Rzayev İ., 2014). Büdcə siyasətində əsas şərt ənənəvi nəzəriyyədə dövlətin xərclərinə uyğunlaşdırılmış vergilərlə büdcə tarazlaşdırılmalıdır ki, nəticədə iqtisadiyyatın özündə olan tarazlıq büdcə qeyri-tarazlığı ilə pozulmasın . Bəzi ölkələrdə bilərəkdən süni

şəkildə iqtisadi tarazlıq yaradılır. Məhz belə ölkələrin iqtisadiyyatında böhran yaranır, istehsalı iflic vəziyyətinə düşür. Belə vəziyyət yarandıqda isə büdcə siyasəti tətbiqində uğursuzluq kimi qiymətləndirilməlidir.

Ənənəvi büdcə siyasətində dövlətin büdcə tarazlığının daim qorunması çox vacibdir. Ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqi konsepsiyasının parametrlərinə müvafiq olaraq son bir neçə ildəki büdcə siyasəti müəyyənləşdirilib və həyata keçirilibdir. Sərt maliyyə-kredit siyasətindən bir qədər uzaqlaşmanı, büdcə-vergi siyasətinin sürətlənməsini, manatın məzənnəsinin tənzimlənməsini və başqa tədbirləri makroiqtisadi göstəriciləri özündə cəmləmişdir.

Qeyd olunan tədbirlərin görülməsi, o cümlədən iqtisadiyyatda struktur islahatlarının sürətləndirilməsini təmin edəcəkdir. Bu isə artıq ümumi iqtisadi artımın mühüm amilidir. Struktur islahatları vergi dərəcələrinin azalması, yığım əmsalının çoxalması və vergiqoyma bazasının böyüməsi sayəsində büdcə gəlirlərinin artırılmasını və büdcə xərclərinin şəffaflığının, eləcə də idarə edilməsinin səmərəliliyinin artmasını, öhdəliklərinin tətbiqinin dərinləşdirilməsi ilə büdcə təşkilatları tərəfindən növbəti borcların yaradılmasına yol verilməməsi xərclərin tərkibində əsaslı xərclər, aztəminatlı ailələrin lazımı sosial müdafiəsinin gücləndirilməsini və büdcə kəsirinin azaldılmasının, onun maliyyələşdirilməsinin strukturunun inkişaf etdirilməsi, dövlət idarəetmə sektorunun məsrəflərinin büdcə xərclərinə daxil olunmasını, gəlirlərin artım sürətinin, xərclərin artımı üstələməsini təmin etməlidir. (F.F.Mustafayev “Makroiqtisadi siyasətlə büdcə-vergi siyasətinin qarşılıqlı əlaqəsi” məqalə)

Respublikamızda makroiqtisadi göstəricilərin sabit saxlamaqla iqtisadi artıma çatmaq, dövlət büdcəsinin tərtib edilməsi və icrasını inkişaf etdirmək, yoxsulluğun aşağı salınması və qeyri-neft sahəsində məşğulluğun artırılması ilə yanaşı kiçik və orta sahibkarlığa ayrılmış maliyyə dəstəyinin büdcə-vergi siyasətinin aparılmasının əsas məqsədidir. (F.F.Mustafayev “Makroiqtisadi siyasətlə büdcə-vergi siyasətinin qarşılıqlı əlaqəsi” məqalə)

Fikrimizcə, büdcə-vergi siyasətinin aparılması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədemüvafiqdir:

- ❖ 1).vergi ödəyicilərinm vergi yükünün azaldılması;
- ❖ 2).iqtisadiyyatda prioritet sahələrə vergi sahəsində güzəştlərinin yönəldilməsinin təmin olunması;
- ❖ 3).vergilərin strukturunun sadələşdirilməsi istiqamətində təkmilləşdirilməsi;
- ❖ 4) zəmanətli kreditlər hesabına həyata keçirilən layihələrin səmərəli və təyinatına uyğun istifadəsinin təmin olunması üçün monitorinqlər keçirilməsi və nəticələrini müzakirə edilməsi;
- ❖ 5.)ölkənin tədiyyə balansı göstəricilərinə bilavasitə təsir göstərən dövlət və qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatların hökumət zəmanəti ilə təmin edilməyən xarici borclarının uçota alınması və təmin edilməsi məsələsinin həllini həyata keçirilməsi;
- ❖ 6.)dövlət orqanlarının idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi;
- ❖ 7.)büdcənin icrasında şəffaflığın təmin edilməsi;
- ❖ 8.)iqtisadiyyatın bəzi sahələrində yaranan ödəməmələr problemini həll olunması;
- ❖ 9.)ahəngdarlığı vergilərin daxil olmalarında artırılması;
- ❖ 10.)vergi ödəyicilərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- ❖ 11.)xərclərinin və slisiya yönümlülüyünün təmin edilməsi;
- ❖ 12)perspektivli maliyyə planının büdcədə olan rolunun artırılması;
- ❖ 13.)dövlət büdcəsində maliyyələşən sahələr üzrə xərc normativlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ❖ 14.)büdcə kəsrinin inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi.

Respublikamızda perspektiv həyata keçirilməsi düşünülmən büdcə-vergi siyasətində ölkəmizdə sahibkarlığın tərəqqisi, yoxsulluğun azaldılması və regionların inkişafı məqsədilə iqtisadi imkanların yaradılması ilə bərabər, mülkiyyətin formasından asılı olmadan bütün müəssisələrdə, həmçinin, maliyyə intizamının gücləndirilməsini və şəffaflığının təmin olunmasını əks etdirir. Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan kompleks tədbirlər növbəti illərdə də istehsalın, əsasən

də qeyri-neft sektorunda inkişafa, məşğulluq səviyyəsinin artırılmasına, iş yerlərinin açılması ilə yanaşı yoxsulluğun azaldılmasına və regionların sosial-iqtisadi tərəqqisi üçün maliyyə təminatının yaradılmasına, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

Yığım əmsalının yüksəldilməsi və vergi qoyma bazasının genişləndirilməsi hesabına büdcə gəlirlərinin artırılması və büdcə xərclərinin sosial yönümlülüyünün təmin olunması, xərclərin həyata keçirilməsində şəffaflığın və idarə etmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi sahəsində vacib tədbirlər görülməlidir.

Bu günkü gündə iqtisadiyyatdakı mövcud ödəmələr probleminin mərhələ-mərhələ aradan qaldırılması, enerji sektoruna büdcə hesabına dolayı subsidiyaların verilməsi məsələləri qarşıya qoyulan həlli vacib məsələlərdir. İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini və sosial sahələrdəki vəziyyəti xarakterizə edən əsas göstərici olan Ümumi Daxili Məhsul istehsalı hər il 8-10% artırılmış qeyri-dövlət sektorunun payı isə 75,0%-dən çoxunu təşkil etmiş, inflyasiyanın səviyyəsi isə minimum endirilmişdir.

Büdcə prosesinin təşkil edilməsi üçün mövcud hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi və onun dünya standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində də bəzi nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Dünya təcrübəsindən məlum olur ki, bu cür ölkələrdə vergilərin yığım faizi (ÜDM-la nisbətdə) inkişaf etmiş ölkələrdən təxminən iki dəfə aşağıdır. Qeyd edilənlərlə yanaşı, Azərbaycanın bir sıra digər sovet ölkələri ilə birgə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə yenidən qədəm qoyduğunu, əvvəllər tamamilə fərqli dövlət gəlirlərinin yığım sistemindən istifadə etməsini, habelə iqtisadiyyatın ümumi böhranını nəzərə alsaq, bu prosesin nə dərəcədə ağırlı və çətin olduğunu təsəvvür etmək olar. Lakin tədricən mərhələ-mərhələ respublikamız bu yolda irəliləyişlərə nail olmuş, öz qanunvericiliy beynəlxalq standartlara və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılmış, investisiya baxımından cəlb edilmə parametrlərini itirmiş, öz siyasətinin aparılmasını təmin edən inzibati sistemin quruculuğuna başlamışdır.

Belə düşünürük ki, bu dövrdə vergi siyasətinin bir neçə istiqamətləri prioritet ola bilər:

- vergilərin sayım və dərəcələrinin azaldılması;
- vergi qoymada ədalətlik prinsipinin təmin edilməsi;
- vergi qoymada normativ-hüquqi sənədlərin sadələşdirilməsi;
- vergi borclarının ləğv edilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
- sahibkarlığın genişlənməsini təmin edə biləcək vergi mühitinin yaradılması;
- qeyri-neft sektorun da büdcə gəlirlərinin toplanma əmsalının artırılması .

Vergi Məcəlləsi vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sənəddir. Vergi Məcəlləsi vergilərin hesablanmasında, vergilərin tutulmasında və ödənilməsində mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması, vergilərin dərəcələrinin aşağı salınması, sahibkarlıq subyektləri və xarici investorlar üçün əlverişli vergi qoyma şəraitinin yaradılması kimi mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərinin xeyrinə həll edilməsi öz əksini tapmışdır (Sadıqov K.F.,2012).

Beynəlxalq təcrübədən istifadə edərək və spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alaraq vergilərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təsirli tədbirlər həyata keçirilmiş və beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən qəbul olunmuş prinsiplərdən istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, ölkənin vergi potensialının hələ də tam istifadə olunmaması, bu sahədə kifayət qədər ehtiyatlarımızın mövcudluğu və növbəti illərin vergi siyasəti, əsasən bu potensialın tam üzə çıxarılmasından ibarət olmasını qeyd etmək lazımdır.

Əsas məlumatlardan biri kimi fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə cəlb olunması ilə bağlı aparılmış vergi siyasətini qeyd etmək olar. Fiziki şəxslərin əldə etdikləri real gəlirlərin liberallaşdırılması önəldilmiş tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi vergi siyasətinin bu sahədə əsas fəaliyyətidir. Ötən dövr ərzində fiziki şəxslərin

gəlirlərindən tutulan verginin dərəcəsi aşağı salınmış, vergi tutma şkalası sadələşdirilmiş, vergi güzəştlərinin müəyyən qismi ləğv olunmuşdur;

Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsini təmin edən əlverişli vergi mühitinin yaradılması vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətində görülmüş təsirli tədbirlər sırasında kiçik sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq olunan sadələşdirilmiş vergini qeyd etməmək olmaz. Beləki, verginin tətbiqi kiçik sahibkarlıq subyektlərini mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini və əmlak vergisinə iödəməkdən azad etmiş, bununla da onların vergi yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış, eyni zamanda bu vergi ödəyicilərinin uçot-hesabat işlərinin xeyli sadələşdirilməsi ilə nəticələnmişdir (Ağayev A.,2012).

Həmin bu verginin hüquqi şəxslərlə yanaşı, fiziki şəxslərə də tətbiq edilməsi sahibkarlığın vergi yükünü xeyli azaltmış, onların sərəncamların da qalan və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yönəle biləcək vəsaitin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla kiçik sahibkarlar üçün əlverişli rejimin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Vergi siyasəti respublika sahəsinə də görülmüş işlərin əhəmiyyətinə baxmayaraq onun daim təkmilləşməsi iqtisadi inkişafın zəruri amillərindən biridir. Qeyd olunan sahədə hökumət tərəfindən müəyyən tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Vergi siyasətinin perspektivdə əsas istiqamətləri əvvəlki illərdə aparılan siyasətin ardıcıl davam etdirilməsində, iqtisadiyyatın digər sahələrində gedən proseslər nəzərə alınmaqla vergi yükünün və vergidən yayınma imkanlarının azaldılması, vergi ödəyicilərinin vergi mədəniyyətinin və ödənilən vergilərin həmçinin gündən-günə artırılması, uçotun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, vergilərin büdcəyə alınması: təmin edən orqanların strukturlarının yenidən qurulması, onların arasında informasiya mübadiləsinin, bu orqanların işinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi steminin təkmilləşdirilməsi olmalıdır. (Quliyev F.,2011).

İlk növbədə mülkiyyətin real bazar qiymətlərinə çatdırılması vasitəsilə mülkiyyət vergiləri sahəsində vergi bazasının genişləndirilməsi məsələsi növbəti

illərdə həll edilməlidir. Bu addım büdcəyə daxil olmaları artırmaq imkanı ilə yanaşı, fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradacaqdır.

3.2 Milli iqtisadiyyatın sabitliyinin möhkəmləndirilməsində pul –kredit siyasəti alətlərinin təsirinin gücləndirilməsi

Effektiv pul siyasəti rejiminin təmin olunması üçün bəzi tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlar da aşağıdakılardır:

Makroiqtisadi koordinasiyanın təmin olunması – Maliyyə sabitliyi üzrə dövlət qurumları arasında koordinasiyanın təmin olunması ölkə iqtisadiyyatının əsas məqsədlərinə çatılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. AR-da bu yöndə artıq bəzi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan maliyyə bazarlarının əsas tərəfləri arasında tam koordinasiyanı icra etmək üçün AR-da Maliyyə Sabitliyi Şurası formalaşdırılmışdır. Bu Şurada dəyişkən regional, qlobal, və daxili iqtisadi mühiti təhlil edilərək, çevik makroiqtisadi sabitlik üzrə siyasətin hazırlanmasına və optimal qaydada gerçəkləşdirilməsinə zəmin ş yaradacaqdır.

Maliyyə Sabitliyi Şurasının formalaşdırılması fiskal və monetar əməliyyatlar arasında qarşılıqlı əlaqəni optimal nisbətdə təmin etmək üçün müxtəlif dövlət orqanları arasında yüksək səviyyədə koordinasiya əldə edilməsinin vacibliyini vurğulayır. Şurada müxtəlif sektorlarda makroiqtisadi siyasəti həyata keçirən dövlət orqanları təmsil edilir və bura rəhbərliyi AR Baş naziri edir. Mərkəzi Bankı pul siyasəti əməliyyatlarını həyata keçirməsi üçün sağlam müstəvi yaratmaq və iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasının ilkin mərhələsində monetar və fiskal dövlət orqanları arasında effektiv əlaqəni təmin etmək Şuranın əsas məqsədlərindən biridir. Yeni alternativ lövbərin hədəflənməsi – Bilirik ki, AR-da 2015-ci ilin sonuna kimi valyuta məzənnəsi inzibati qaydada müəyyən edilmişdir. Bu rejim ərzində pul siyasətinin lövbəri qismində valyuta məzənnəsi çıxış etmişdir. Dünya birjalarında neftin qiymətinin azalması iqtisadi balanslılığın təmin edilməsi ilə bağlı ciddi çağırışlar meydana gətirmiş, xarici iqtisadi siyasətdə olan problemlər daxili iqtisadi balans üzərində negativ təsirlər yaratmışdır. Postneft dövrünün

şərtlərinə adaptasiya olmaq, daxili və xarici iqtisadi balans əldə etmək üçün milli valyuta olan manat 2 dəfəyə yaxın dəyər itirmiş və bundan sonra pul kütləsinin hədəflənməsi rejiminin tətbiq olunmasına başlanılmışdır. Bu rejimin tətbiqi isə iqtisadiyyatda olan pul kütləsinin siyasətinin lövbəri kimi müəyyən olunması hesabına təmin edilmişdir. Orta və uzunmüddətli perspektivdə pul siyasəti rejiminin tərəqqi etdirilməsi məqsədi ilə uçot dərəcələri nəzərə alınan iqtisadi dayanaqlardan biri kimi müəyyən edilə bilər. Uçot dərəcələrinin əsas fiskal və monetar kanal kimi seçilməsi pul siyasətinin iqtisadiyyata ötürücülük qabiliyyətini artırmaqla, qiymət və maliyyə sabitliyinin daha da effektiv təmin olunmasına şərait yarada bilər. Tam üzən məzənnə rejiminə keçidin təmin olunması – Dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə azalmasının ölkəmizin daxili və xarici iqtisadi balansına mənfi təsirlərini minimal səviyyəyə endirmək, respublika iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq, həmçinin strateji valyuta ehtiyatlarının qorunması məqsədi ilə AR-da üzən məzənnə rejiminə keçilmişdir. Üzən valyuta məzənnəsi rejiminin təmin olunması iqtisadi mühiti və maliyyə bazarlarını müstəqilləşdirməklə iqtisadi tərəqqini təmin edəcəkdir. Bu məqsədlə isə hal-hazırda tətbiq olunan üzən-tənzimlənən məzənnə rejiminin hansı dərəcədə əhəmiyyətli olduğu dəqiqləşdirilməlidir (Mustafayev F.F.,2008).

Yaxın gələcəkdə iqtisadi mühitin sərbəstliyi üçün üzən məzənnə rejiminə keçid gerçəkləşdirilməlidir və bu baxımdan, əvvəlcə ortamüddətli dövrdə məzənnə siyasətinin vacib məqsədi kimi idxalın əvəzlənməsi siyasəti prioritet istiqamət təşkil etməlidir. Üzən valyuta məzənnəsi rejiminə keçidin şərtlərindən biri də daxili maliyyə bazarının tərəqqi etməsinə, bazarda məzənnə risklərindən sığortalanmağa zəmin yaradan digər maliyyə alətlərinin tətbiq edilməsinə nail olmaqdır. Banklararası bazarın fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi – Effektiv pul siyasətinin təmin edilməsinin iqtisadiyyata əsas istiqamətlərindən biri də banklararası bazardır. Banklararası bazarın optimal fəaliyyət göstərməsi pul siyasəti qərarlarının faiz dərəcələri vasitəsi ilə iqtisadi konyuktura ötürülməsinə şərait yaradır.

Hazırda pul bazarının əsas hissəsi olan banklararası bazarda aparılan əməliyyatların həcmi nisbətən azdır. Banklararası bazarın təkmilləşdirilməsi üçün kommersiya bankları arasında inamın möhkəmləndirilməsi, faiz dəhlizi parametrlərinin banklararası bazarın fəaliyyətini dəstəkləyici rolunda istifadə edilmə imkanlarının təhlil olunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, yüksək likvidliyə sahib qiymətli kağızlar bazarı banklararası bazarın inkişafını şərtləndirən faktorlardandır. Səmərəli pul siyasəti rejiminin optimal tətbiq edilməsi zamanı ən çox istifadə edilən transmissiya kanallarından biri də gözləntilər kanalıdır. Effektiv kommunikasiya strategiyasının təmin edilməsi biznes, dövlət sektoru və ev təsərrüfatlarının qəbul edilmiş pul siyasəti qərarlarından adekvat iqtisadi gözləntilərini yaradır. Səmərəli kommunikasiya çərçivəsinin qurulmasının digər bir üstün tərəfi bu gözləntilərin adekvat idarə edilməsinə şərait yaratması və bunun nəticəsində rəşional davranışların təmin edilməsidir(Musayev A.,2016).

Effektiv kommunikasiya strategiyası modern qərar qəbuletmə prosesinin mühim elementlərindən birinə çevrilmişdir və hal-hazırda da MB-ın etimadının, eləcə də pul siyasətinin optimallığının yüksəldilməsinə əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərir. Beynəlxalq iqtisadi tendensiyaların təhlil olunmasından məlum olur ki, mərkəzi bankların səmərəli kommunikasiya siyasətini aparması ictimaiyyətin gözləntilərinin formalaşmasının və idarə olunmasının ən zəruri istiqamətlərindəndir. Effektiv pul siyasəti kommunikasiyası bazar subyektlərinin pul siyasətinin mövcud vəziyyəti və gələcəkdəki inkişaf istiqamətləri, inflyasiyanın qısamüddətli dövr üçün proqnozlaşdırılan səviyyəsi, faiz dərəcələri, kredit alınması prosedurları və başqa bu kimi məsələlərin əsaslı şəkildə ictimaiyyətə çatdırılmasını, nəticədə iqtisadi gözləntilərin idarə olunmasını özündə birləşdirir. Qeyd olunan kommunikasiya strategiyası əhaliyə və iqtisadi subyektlərə pul siyasəti ilə bağlı proqnozlar verə bilməsi üçün əsas şərtlərdən biri kimi çıxış edir. Kommunikasiya siyasətinin əsas məqsədi iqtisadi proseslərə təsir göstərmək, eyni zamanda əsas məqsədlərə nail olmaq üçün qəbul edilmiş bu qərarlara adekvat, yəni uyğun gözləntilərin formalaşmasını yaratmaqdan ibarətdir. Bu strategiyasının yekun məqsədinə çatmaq üçün aralıq məqsədlər müəyyənləşdirilməlidir. Həmin

aralıq məqsədlərə pul siyasətinə olan etimadın və şəffaflığın artırılması, həmçinin ictimaiyyətin iqtisadi maariflənmə səviyyəsinin artırılması aiddir.

Müasir dövrdə baş verən iqtisadi makroiqtisadi proseslərin “neft böhranından” əvvəlki illərdən çox fərqlənməsi, yəni, pula tələbin yüksəlməsi, kapital axınlarının güclənməsi və məcmu tələbin yüksələn tempə artdığı vəziyyətdə pul siyasətinin qarşısında dayanan əsas hədəflər öz ənənəvi xüsusiyyətlərini saxlayır. Bu siyasətin əsas hədəfləri inflyasiyanın optimal səviyyədə saxlanması, qeyri-neft sektorunda iqtisadi aktivliyin artmasını təmin etmək üçün manatın məzənnəsinin tətikləyici nisbətdə müəyyən edilməsi və maliyyə sistemində stabilliyin təmin olunması təşkil edir. MB-ın hesabatına görə, 2018-ci ili əhatə edən dövrdə pul siyasəti alətləri inflyasiya və pul təklifi üzrə hədəflər, o cümlədən də pul siyasətinin transmissiya xüsusiyyətləri diqqətdə saxlanılmaqla tətbiq edilmişdir. Qeyd olunan dövrdə MB tərəfindən faiz dəhlizinin sərhədləri bir neçə dəfə müzakirə olunmuş və uçot dərəcəsi dəyişməz saxlanmışdır. Inflyasiya səviyyəsinin əsasən xərclər hesabına artmasına faiz siyasətinin sərtləşdirilməsi ilə reaksiya verilməmişdir.

3.3 Maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasının mövcud problemlərinin həllində maliyyə siyasətinin sitmullaşdırıcı təsirinin arthırılmasının başlıca istiqamətləri

Geridə qoyduğumuz 2018-ci ilin bütün sahə üzrə yekunları AR-nın möhtəşəm uğurlarından, həmçinin sosial-iqtisadi nailiyyətlərini davamlılığından, regionlarda iqtisadi məsələlərin həllində əvəzedilməz rolundan xəbər verir.

Ümumdünya İqtisadi Forumunun 2018-ci ilin yekunu üçün hazırlamış olduğu “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi”-ndə ölkəmiz makroiqtisadi sabitliyin indeksi üzrə dünya dövlətləri sırasına ilk onluqdadır. Əsas makroiqtisadi göstəricilərdən hesab edilən inflyasiyanın aşağı səviyyəsinə görə AR dünya ölkələrinə liderlik edir. Bununla yanaşı, dövlət borcunun ÜDM-a nisbətinə görə dünyada 13-cü yeri tutmuşdur.

Ancaq iqtisadiyyat həmişə bir xətt üzrə tərəqqi etmir. Davamlı iqtisadi tərəqqinin təmin olunması üçün makromaliyyə sabitliyinin saxlanması, möhkəmləndirilməsi zəruridir.

Qlobal risklərin milli iqtisadiyyatın tərəqqi səviyyəsinə neqativ təsirlərini qabaqlayıcı bir rejimdə məhdudlaşdırmağı bacaran çevik makroiqtisadi tənzimləmənin reallaşdırılması mühim şərtidir. Bu nöqteyi-nəzərdən gələn ildə ölkənin iqtisadi inkişafını davam etdirmək və maliyyə dayanıqlığının təmin etmək məqsədilə makroiqtisadi siyasətin bütün istiqamətlərinin güclü koordinasiyası lazımdır.

Postböhran dövrünün də pul-kredit siyasətinin strategiyası müəyyənləşdirilmişdi . Bu strategiyada iki cəhət maraq oyadır:

1. dünyanın valyuta sistemində perspektivliyin nəzərə alınması;
2. milli iqtisadiyyatın tərəqqi etdirilməsi.

Pul-kredit ya da büdcə-vergi siyasətinin hər hansı birinə üstünlük verilməsi doğru olmaz. Əgər, makromaliyyə sabitliyini qoruyub saxlamaq lazım gələrsə mövcud şəraitə uyğun olan səmərəli pul-kredit , büdcə-vergi strategiyası hazırlanaraq həyata keçirilməlidir (Qocamanov H.A.).

Pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərində AR-nın makroiqtisadi və makromaliyyə vəziyyəti araşdırılır, təhlil edilir və bank sisteminin inkişafının mühüm istiqamətləri öz əks tapır. Pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərində inflyasiyanın səviyyəsinin azaltmaq kimi mühüm bir vəzifə durur ki, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. xarici ehtiyatların minimum , daxili aktivlərlə yanaşı ehtiyat pulun maksimum səviyyəsinin təmin olunması tədbirləri;
2. tədiyə qabiliyyətinin sabitliyi müəyyənləşdirilməsi və valyuta bazarının tənzimləmək məqsədi ilə valyuta ehtiyatlarının səviyyəsini müəyyən etmək;
3. Növbəti il üçün pul və kredit siyasətinin vəzifələri , məqsədləri, eləcə də onlara nail olmaq yollarının müəyyən olunması;
4. həyata keçiriləcək pul və kredit siyasətinə müvafiq olaraq bank işinin

inkişaf etdirilməsi tədbirləri.

Manatın sabitliyini cilovlayan pul-kredit siyasəti elə həyata keçirilməlidir ki, bu zaman bu siyasətin iqtisadiyyata olan neqativ təsirini minimuma endirilsin. Bu günkü gündə iqtisadi islahatları uğurla həyata keçirmək üçün sabit manatın da inflyasiyanın da az olması vacibdir. Bunun üçün isə möhkəm iqtisadiyyata söykənən mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması şərtidir. Bu məqsədlə pul-kredit siyasəti iqtisadiyyatın başqa blokları ilə əlaqə yaradılmalı və iqtisadiyyatın səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsinə çalışılmalıdır. (Məmmədova, E.B., 2018).

Pul-kredit siyasətinin mühüm istiqamətləri aşağıdakılardır.

1. ixracın stimullaşdırılması;
2. inflyasiyanın qarşısının alınaraq, təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin qorunması;
3. məzənnə sabitliyi;
4. qeyri-neft sektorunun tərəqqisi ;
5. tədiyyə balansında olan tarazlığının qorunub saxlanması;
6. əlverişli hesab edilən investisiya mühitinin yaradılması.

Yuxarıda deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, iqtisadi artımın yüksəlməsi inflyasiyanın da artmasına səbəb olur. Lakin, yüksək iqtisadi artımı təmin edərkən inflyasiyanın səviyyəsini olduğu kimi saxlamaq üçün büdcə-vergi, pul-kredit siyasəti əlaqələndirərək sistemli olaraq həyata keçirilməsi məsləhətdir.

İqtisadi artımla çevik pul siyasəti dəstəkləklənməlidir, MB həmçinin banklarda maliyyə dayanıqlığının qorunmasını və risklərin minimallaşdırılmasını təmin etməlidir..

2019-cu ildə ödəniş sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, elektron ödəniş sistemlərindən fəal şəkildə istifadə olunması, nağd pulun nağdsız dövrüyyə ilə əvəzlənməsi istiqamətində işlər görülməkdir.

Regional bankçılığın inkişafı 2019-cu ildə də diqqət mərkəzində saxlanılacaq, kredit institutlarının regional şəbəkələrinin daha da genişləndiriləcək.. Həmçinin, distansion bankçılıq mexanizmlərinin, eləcə də, elektron bankçılıq alətlərinin tərəqqi etdirilməsi mühüm prioritetlərdən olacaqdır. Beynəlxalq

təcrübəyə əsasən inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi effektiv olaraq qiymət sabitliyini təmin etməyin real çərçivəsidir. MBın faiz dərəcələri vasitəsilə ümumi tələbərə və iqtisadi artıma ,eləcə də, inflyasiyaya yüksək təsir imkanları nəzərdə tutmuş bu siyasət çərçivəsi inflyasiyadan gözlənilənləri sabitləşdirərək makroiqtisadi şokların təsirlərini neytrallaşdırmağa imkan yaradır . Bu məqsədlə müvafiq şərait formalaşdıqca faiz dərəcəsiindən tələbə təsir edəcək operativ hədəf kimi yararlanması imkanları meydana çıxacaqdır. Pul siyasətinin əsas hədəfi İnflyasiyanın aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanması olacaqdır. (Qafarov.Ş.S.,2014).

Pul siyasəti çərçivəsinin inkişaf etdirilməsi zamanı son zamanlar beynəlxalq aləmdə pul siyasəti dizaynında yaranan dəyişikliklər də nəzərə qaçırılmamalı. Son dövrlərin global böhranı göstərdi ki, MB-lar dayanıqlı iqtisadi inkişafı təkcə qiymət sabitliyi ilə dəstəkləməklə kifayətlənmək olmaz, ümumi olan makroiqtisadi sabitliyi əldə etməyə çalışmaq lazımdır.

Manatın məzənnə sabitliyi gələn ildə mühüm prioritetlərdən olacaqdır..

2019-cu ildə məzənnə siyasətini apararkən MB makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, maliyyə sabitliyinin qorunması ilə yanaşı qeyri-neft iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin də qorunması hədəfləri əsas götürəcəkdir. Aşağı təkrəqəmli inflyasiyaya nail olmaqda, sosial rifahın yaxşılaşmasında və investisiya aktivliyinin qorunmasında manatın sabit məzənnəsi xüsusi rol oynayır. Bu faktı nəzərə alaraq 2019-cu ildə manatın məzənnəsinin sabitliyi vacib prioritetdir(R. V. Əsgərova, 2016).

Məzənnə rejimi əsasən sabit saxlanacağını hədəfləyirdi. Ancaq əvvəlcədən müəyyən edilmiş proqnoz göstəriciləri özünü doğrultmaya da bilər. Çünki,son illərdə baş vermiş proseslər nəticəsində manatın məzənnəsinin kəskin sürətdə azalmışdır.MB yumşaq valyuta siyasəti həyata keçirməyə başladı.

Azərbaycan 2020: “Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasından bir daha aydın olur ki, ixrac yönümlü iqtisadi modeli əsas götürməklə, qeyri-neft məhsulları ixracatını genişləndirmək üçün xarici ticarətdə mümkün əlverişli şəraitin təmin olunması istiqamətində kompleks tədbirlər görülməkdir.

2015-2018-ci illərdə xarici ticarətin müsbət saldosu orta hesabla 16,7 milyard dollar olacağı gözlənilir. Yaradılan investisiya mühiti nəzərə alınmaqla 2015-2019-cu illərdə maliyyə mənbəyindən əsas kapitalla itiqamətləndiriləcək vəsaitin 79,3 milyard manat olacağı proqnozlaşdırılır.

2019-cu ildə də ölkəmizin xarici iqtisadi mövqeyi yenə də əlverişli qalacaqdır. Yüksək maliyyə dayanıqlığı qorunacaqdır. Bununla yanaşı, mövcud makroiqtisadi proqnozlar kontekstində tədiyə balansının cari əməliyyatlar hesabının profisitliyi gözlənilir. Ancaq tədiyə balansının mənfə olma ehtimalı da vardır.

Tədiyə balansındakı mənfə saldo aşağıda qeyd olunan mənbələr vasitəsilə ödənilir :

- Aktivlərin müəyyən bir hissəsinin xaricilərə satılması, başqa sözlə desək ölkə iqtisadiyyatına ya birbaşa ya da portfel investisiyalar qoyulması;
- Xarici banklar, hökumətlər və yaxud beynəlxalq təşkilatlardan borc almaqla;
- Mərkəzi bankda olan rəsmi valyuta ehtiyatlarından istifadəsi vasitə ilə.

İkiqat qeyd prinsipi əsasında tərtib edildiyinə görə tədiyə balansı əslində sıfıra bərabər olmalıdır, belə ki, dövlət bütün borclarını ödəməlidir.. Əks təqdirdə tədiyə balansı mənfə kəsirə sahib olur(Zeynalov V.Z.,2008).

Müasir dövrdə AR-da qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət tərəfindən daha çox diqqət ayrılır. Ölkədə qeyri-neft sektorunun tərəqqisi yeni iş yerlərinin açılması, makroiqtisadi sabitliyin davamlılığının təmin olunması və ölkədə olan yoxsulluq səviyyəsinin aradan qaldırılması və s. kimi sosial-iqtisadi vəzifələrin əsaslı həll edilməsində hələ də mühüm vasitə olaraq qalmaqdadır. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən qeyri-neft sektoruna aid inkişaf strategiyasının hazırlanması o cümlədən, bu problemin əsaslarının tədqiq edilməsi, sahənin inkişaf meyillərinin tədqiq olunmasıyla onun zəif və üstün cəhətlərinin aşkara çıxarılması zərurəti yaradır.

Bir faktı da qeyd etmək olar ki, keçid dövründə qeyri-neft sektoru əsaslı olaraq tənəzzülə uğramışdır. Belə ki, bu sahə böhran illərində istehsal həcminin demək olarki, 80%-ə qədərini itirmişdir. Lakin,son dövrlərdə edilən struktur dəyişiklikləri

bu sahədə canlanmaya və əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Daha çox müşahidə olunan canlanma yüngül və yeyinti sənaye sahələrində olmuşdur.

BVF-nun soncu proqnozlarına əsasən 2020-ci il üçün gözlənilir ki, global iqtisadi artım 3.8%-dən artıq olacaq . Həmçinin İEÖ üzrə 2.4 %, İEOÖ üzrə proqnozlaşdırılan artım isə 5% təşkil edir. 2020-ci ildə İEÖ üzrə inflyasiya proqnozu 1.7 %, İEOÖ-də isə 5.6% olur.

İqtisadi artımda daxili tələbin isə rolu əhəmiyyətli səviyyədə qalacaqdır. Verilən proqnozlara görə 2020-ci ildə daxili investisiyalar 6.2 %, əhalinin pul xərcləri isə 5.3 % artacaqdır.

Proqnoz göstəriciləri yanlış ola bilər. Uzunmüddətli makroiqtisadi sabitləşməyə nail olmaq üçün təkmilləşdirilmiş vergi-büdcə və pul-kredit və eyni zamanda səmərəli şəkildə əlaqələndirilmiş, mövcud şəraitə uyğunlaşdırılmış iqtisadi siyasət yeridilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Makromaliyyə sabitliyi maliyyə sferasının dəyişilməz fəaliyyətidir. Makromaliyyə sabitliyinə malik olmaq üçün maliyyə-kredit sistemi bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılmalıdır. Makromaliyyə sabitliyi bütövlükdə maliyyə-kredit sisteminin sabitliyi olduğuna görə, mikro və makro səviyyədə tarazlığı təmin olunmaqla makromaliyyə sabitliyinə sahib olmaq mümkündür. Makro səviyyədə sabitlik təmin olunması üçün səmərəli surətdə maliyyə siyasəti və xarici-iqtisadi siyasət reallaşdırmaqla ölkədə valyuta və qiymət sabitliyi, tədiyə balansında, büdcə və pul tədavülündə tarazlıq, ixrac-idxal tarazlığı, pul və maliyyə bazarında, eləcə də bütün bazarlarda ümumi tarazlıq təmin olunmalıdır. İqtisadi təhlilə nəzərən demək olar ki, Azərbaycanda səmərəli surətdə tətbiq edilən pul-kredit siyasəti və eləcə də, büdcə-vergi siyasəti ölkədə qismən də olsa büdcə tarazlığını, milli valyuta məzənnəsinin sabitliyini, pulun sabit dövriyyəsinə təmin edir və nəticə etibarilə uzunmüddətli maliyyə sabitliyinin yaradılmışdır. Amma son dövrlərdə dünyadakı maliyyə böhranı ölkəmizdə öz təsirini göstərmişdir. Maliyyə sabitliyi qismən də olsa pozulmuşdur. Aparılan araşdırmalardan da aydın göründüyü kimi, ölkədə tam maliyyə sabitliyini yaratmaq olmur. Makromaliyyə sabitliyi büdcənin kəsirini, inflyasiyanın, valyuta kursunun, tədiyə balansının, dövlət borclarının, xarici-ticarət balansının kəsirliliyinin minimum səviyyədə olmasını, iqtisadi inkişafın optimal dərəcədə təmin olunmasını əhatə edir. Azərbaycan dünyada ölkələri arasında həlledici mövqeyə malik İEÖ-lərdə baş verən hadisələrə uyğunlaşmalı, gələcək illər üçün elə bir çevik və optimal iqtisadi-siyasət həyata keçirməlidir ki, bir tərəfdən maksimum dərəcədə mənfəət götürməyə imkan versin, başqa tərəfdən onun mənfə nəticələrini minimumlaşdırabilsin. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə aktuallıq nail olmuş maliyyə institutlarından biri də bankdır. Banklar tədavül sahəsində fəaliyyət göstərir və mühüm vəzifələrin icraçısı olaraq xalq təsərrüfatının sahələrinin, eləcə də, təkrar istehsal prosesinin inkişafında mühüm rola sahibdir. Bu mənada iqtisadiyyatı bankların rolundan təcrid olunaraq təsəvvür etmək mümkün

deyil .Səbəb olaraq isə onu qeyd etməliyik ki, banklar öz məhsulunu maliyyə bazarlarına təqdim etməklə iqtisadiyyatın bəzi sahələrinə kömək edir və onların inkişafını təmin etdirir. Ölkədə aparılan maliyyə-kredit siyasəti, iqtisadiyyatda pul vahidinin sabitləşdirilməsi, maliyyə tarazlılığı bankların iqtisadi sferadakı rolundan və yerindən geniş surətdə asılı olur.Bu gün dünya bazarında bazaar iqtisadiyyatı elə mühitdə formalaşmışdır ki, daimi olaraq bank fəaliyyətində innovasiya,dünya valyuta-maliyyə bazarlarında məzənnələrin fərqləri “valyutalararası soyuq müharibə” bankların fəaliyyətində gözlənilməz sonluqlara və bəzi risklərə istiqamətlənə bilərdi.Buna görə də bankların maliyyə sabitliyi yalnız bankların öz fəaliyyətinə deyil həm də dövlətin maliyyə strukturuna da ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu günkü gündə dünyada bankların məqsədi likvidlik dərəcəsini yüksəkdilməsi,aktiv əməliyyatların həcmnin çoxaldılması,cəlb olunan vəsaitlərin əlavə da deposit mənbələrinin artırılması və gücləndirilməsi,bank maliyyə dayanıqlılığının təmin olunması təşkil etməlidir. . Respublikamızın iqtisadiyyatı neft sektoru üzərinə qurulduğu üçün dünya valyuta birjalarında neftin qiymətində yaranan kiçik tərəddüdlər çox güman ki milli valyutanın dəyərinə də təsirsiz ötürülür. Valyutanın dəyərdən düşməsi və cəlb olunmuş depozitlərin, həmçinin, bankdan geriyyə çəkilməsi kimi amillər bankda ciddi likvidlik probleminin yaranmasına səbəb ola bilər. Sadaladığımız problemlərin qarşısını almaqla yanaşı bank fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədi ilə banklarda risklərin idarə olunması, bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi proqnozlaşdırma tipli departamentlər var ki, onların qarşısında duran əsas məqsəd banklarda yarana biləcək problemləri, qabaqcadan müəyyənləşdirmək və həmin risklərin qarşısını almaq üçün tədbir görüb bankların dayanıqlılığını artırmaqdır..Banklarda isə daimi olaraq mənfəət ilə rentabellik göstəriciləri diqqət mərkəzində olmalıdır, aylıq,rüblük və eləcə də yaillik mənfəət və qarşılaşılan zərərin hesabatlarındakı göstəricilər əks olunmalıdır Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatında banklarda maliyyə sabitliyinin təkmilləşdirilməsində aparılmış olan təhlilləri göstərir ki, yaranmış problemlərin

aradan qaldırılması üçün irəli sürdüyüm bu təkliflər daha məqsədəuyğun hesab edirəm.

1. Kredit bazarında faizlərin xeyli yüksək səviyyədə olması keçid dövründə fəaliyyətdə olan müəssisələr üçün mühüm problemlər yaratdığından bu tip müəssisələr kreditə çox da maraqlı olmurlar. Qeyd etməliyik ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların gəlirinin böyük payını kredit sahəsi təşkil edir.

2. Banklar gələcək üçün uzunmüddətli depozitlərin cəlb olunmasına çalışmalıdırlar.

3. Kommersiya bankları xırda bizneslərə maraq göstərmiyərək, daha böyük korporativ müştəriər ilə işləməyə üstünlük verir.

4. Kommersiya banklarında tətbiq olunan əməliyyatların növü bir xeyli sayda artırılaraq gəlir mənbələri də xeyli artırılmalıdır .

5. Hal-hazırda banklarda fəaliyyət göstərən kadrların öz sahələrinin də ixtisaslaşmasına xüsusilə diqqət ayırmalıdırlar .

6. Bazar iqtisadiyyatı dövründə banklar aktiv əməliyyatlarının elə əlverişli metodlarını seçilməlidir ki, həmin əməliyyatlar nəticəsində bank səmərəli nəticə əldə edə bilsin.

7. Ölkədə Mərkəzi Bank və başqa maliyyə təşkilatı tərəfindən ictimaiyyət arasında maliyyə məlumatlarının təbliğatı aparılmalıdır. Müştərilərin iqtisadiyyatda hansı dəyişikliklərin baş verməsilə bağlı təsəvvürləri olsun deyə onlar maliyyə proseslərini anlamalıdırlar .

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2015.
2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələri” 2015
3. “Azərbaycan Respublikasının Milli Bank haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2004
4. “Banklarhaqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2004
5. “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1994
6. Azərbaycan Mərkəzi Bankının 2018-ci il və Ortamüddətli Dövr Üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri Barədə Bəyanatı 2018
7. Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2015-cı ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı, <https://www.cbar.az/page-13/monetary-policy-review> 10.10.2018
8. Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2017-cı ilin yanvar-iyun ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı
9. Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi saytı, 2018-cı ilin yanvar-mart ayları üzrə Pul siyasətinin icmalı , səhifə 22 <https://uploads.cbar.az/assets/> 09.10.2018
10. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Bülleten 2014
11. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Bülleten 2015
12. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Bülleten 2016
13. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Bülleten 2017
14. Azərbaycan Mərkəzi Bankının Statistik Bülleten 2018
15. Bayramov E.A. “Pul-kredit siyasətinin düzgünlüyü sosial-iqtisadi inkişafa təkan verir” //Azərbaycan.-20016.-20 mart.-S.4.
16. Cəfərov, V “Pul-kredit siyasəti: Mərkəzi Bank bu siyasəti ilə iqtisadi tarazlığı təmin edir” //Ekspress.-2018.- 3-5 dekabr.- S. 10.

17. Ələsgərov, A.N. Pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları Qanun.-2017.- № 21.-S.26-27.
18. Qocamanov H.A. "Pul-kredit siyasətinin düzgün aparılması ölkənin iqtisadi gücünü artırır bilər": //Olaylar.-2016.- 18 yanvar.- s.16.
19. Qurbanov, Ç.NAzərbaycanda pul tədavülü və bank işinin təkamülü Bakı: Avropa 2018.
20. Məmmədova,.E.B. Maliyyə Bakı: Kooperasiya, 2018. s.463
21. R. V. Əsgərova.Pul-kredit tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki aspektləri İqtisad Universiteti, Bakı, 2016, s.271

Rus dilində

1. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. - М .: КноРус, 2016. - с.98.

Türk dilində

1. Athanassopoulos, A.D. ve Labrouskos, N.S., (2018), “Finansal hizmetlere yönelik kurumsal müşteri davranışı: Yunanistan'ın gelişmekte olan pazarından ampirik sonuçlar”, Uluslararası Banka Pazarlama Dergisi, 17 (6), ss. 247-285.
2. Claessens, S.T., Glaessner ve Klingebiel, D., (2012), “Gelişmekte olan pazarlarda e-finansman: Bir yandan atlamak mümkün mü? Dünya Bankası Mali Sektör Tartışma Raporu, Sayı 4, Haziran s.78-83.
3. D.B.Predein, E., Kettaneh-Wold, N., Wold, S. Çok ve Megavariat Veri Analizi, Umetrics AB. - Umea, 2011.
4. D.R.Hodgman - S.R.King // Avrupa Kalite Ödülü bilgileri Broşürü - EFQM, 2014. [http:// www.eipm.org/research/EFQM](http://www.eipm.org/research/EFQM) Exc for Exc.
5. Daniel, E., (2016), “İngiltere ve İrlanda Cumhuriyeti'nde elektronik bankacılığın sağlanması”, Uluslararası Banka Pazarlama Dergisi, 17/2, Dannenberg, M ve Kellner, D., (2016), “Bugünün teknolojisiyle yarının bankası”,

Uluslararası Banka Pazarlama Dergisi, Şubat 2016, sf. 90-97.

6. DanielaBojan; Mutu SIMONA vePaun DRAGOS (2010), “ElektronikBankacılık - FinansalHizmetlerinSunumuİçinAvantajları”, AnaleleUniversităţii din Oradea. ŞtiinţeEconomice, Cilt 1, 672-677.

7. F.Kotler Banka kredilerininbenzersizliğinedairbazıkanıtlar // J. FinansEkonomisi. 2010. Aralık 189 s.

8. Gordon, R ve Mulligan, P., (2016), “Bilgi teknolojisinin finansal hizmetlerdeki müşteri ve tedarikçi ilişkileri üzerindeki etkisi”, Uluslararası Hizmetler Endüstri Yönetimi Dergisi, Vol. 13, No. 1, sayfa 29-46

9. H.Vood və F.R. Düzenlenmiş endüstrilerdeki hedefleri belirler: bankacılıkta gider tercih davranışı // J. Politik Ekonomi, 2012. Şubat S.256 s.63.

10. . Jayawardhena, C ve Foley, P., (2017), “Bankacılık Sektöründeki Değişiklikler - İngiltere'de İnternet Bankacılığı Örneği”, İnternet Araştırması: Elektronik Ağ Uygulaması ve Politikası, Cilt. 10, No. 1, s.19-31.

11. Latimore, D., Watson, I. ve Maver, C., (2016), “Müşteri konuşuyor: 3.300 İnternet kullanıcıları bize perakende finansal hizmetlerden ne istediklerini söylüyor”, Erişim: URL: <http://www.mainspring.com/araştırma/belge/görünüm/1.2099.1215.00.html>. [28 Mayıs 2016].

12. Sathye, M., (2015), “Avustralya Bankacılığının İnternet Bankacılığını Kabulü: Ampirik Bir Araştırma”, Uluslararası Banka Pazarlama Dergisi, Cilt. 17, 7, sayfa 324-334.

13. Shanmugam, B ve Guru, K.G., (2016), “Malezya'da Elektronik Bankacılık”, IBBM Yayınları.

14. Şarkıcı, D., Ross, D ve Avery A., (2015), “PerakendeBankasındaBaşarılı Web Portalları”, Frank J. Fabozzi Associates.

15. Slack, F ve Rowley, J., (2017), “Çevrimiçi Kiosklar: Mobil kullanıcılar için mobil teknolojilere alternatif”, İnternet Araştırması: Elektronik Ağ Uygulamaları ve Politikası, Cilt. 12, No. 3, sayfa 248-257.

16. Strieter, J., Gupta, A.K., Raj, S.P ve Wilemon, D., (2017), “Ürün yönetimi

ve finansal hizmetlerin pazarlanması”, Uluslararası Bankacılık Pazarlama Dergisi, Cilt. 17, 7, sayfa 342-354.

17. Wah, L., (2016), “İnternetteBankacılık”, AmerikanYönetimDerneği 88 (11), s. 44-48.

18. Williamson, R., (2015), “Kanallarındağıştirilmesi: Interactive TV, e-ticaretin açlığı için net bir performans sergileyebilir”, Interactive Week, 2 Nisan, s. 18-22.

İnternet resursları

1. <https://www.marja.az>
2. <https://www.cbar.az>
3. <http://markswebb.ru>
4. <https://www.iktisatbank.com>
5. <https://www.stat.gov.az>
6. <https://www.fimsa.az>

Cədvəllərin siyahısı.

Cədvəl 1. Pul aqreqləri mln, manatla.....	44
Cədvəl 2 . Kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu	47
Cədvəl 3. Azərbaycanda bank sisteminin strukturu (2009-2015-ci illər)...	48

Qrafiklər siyahısı

Qrafik 1. Pul kütləsinin dəyişimi. %-lə.....	37
Qrafik 2. Orta illik inflyasiya, %.....	39
Qrafik 3. İnflyasiyanın miqyası.....	40
Qrafik 4. İstehlakçı Qiymətləri İndeksi, 2018, orta illik.....	41
Qrafik 5. Qrafik faiz dəhlizlərinin parametrləri %.....	42
Qrafik 6. Manatla nominal faizdərəcələri(AMB).....	43
Qrafik 7. Manatla pul multiplikatoru.....	43
Qrafik 8. Pul aqreqlərinin dinamikası milyon, manatla.....	44
Qrafik 9. Xarici valyutada depozitlərin cəmi əmanət və depozitlərdə xüsusi həcmi.....	45
Qrafik 10. İqtisadi artımın sektorlar üzrə bölgüsü, %lə.....	46
Qrafik 11. 2018-ci ilin I rübündə sahələr üzrə yaradılan əlavə dəyərin artımı, ö.i.m.d.n %.....	46